

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Ühiskonnateaduste instituut
Sotsioloogia õppekava

Andrus Tins

**Eesti õpilaste haavatavuse aspekte 6. klassi õpilaste
fookusgruppide põhjal**

Magistritöö

Juhendaja: Dagmar Kutsar, PhD

Tartu 2020

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töös kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Andrus Tins, 27.01.2020.

Abstract

Vulnerability in Estonian 6th grade children's lives based on focus-group discussions with children

This master thesis consists of a cover article and a comprehensive scientific article that was published in the interdisciplinary scientific journal *Mäetagused* in August 2019. In this journal article the author examines the self-reported aspects of vulnerability of children in Estonia. The study is based on the data of four focus groups with 12-year-old children, conducted in Estonian schools in 2018–2019. The author gives an overview of the most important findings and compares those to a broader framework and understanding of vulnerability in childhood research. For example, the article describes the importance of secure relations between a child and the family or a child and other close persons.

The article exemplifies that material resources are important to children but not more important than a secure home, good relations, and free-time activities. According to the opinions of the respondents, too many duties, poor online security, global environmental problems, international conflicts, hierarchical relations with teachers and negative messages of the mass media are the most worrying aspects for them.

Keywords: children's vulnerability, insecurity, security, thematic analysis, well-being

Sisukord

Sissejuhatus	1
1 Uurimuse teoreetiline taust ja probleemi seade.....	3
1.1 Haavatavuse mõiste	3
1.2 Laste haavatavus	3
2 Uurimisprobleem ja eesmärk	4
3 Metoodika.....	4
3.1 Teoreetiline lähtekoht	4
3.2 Andmed ja ülevaade uurimuse käigust	7
3.3 Uuritav sihtrühm ja uuringus osalenud õpilased.....	8
3.4 Eetilised aspektid	9
3.5 Analüüsimeetod	10
4 Peamised empiirilised tulemused ja järeldused.....	12
5 Kokkuvõte	13
6 Kasutatud kirjandus.....	16
7 Artikkel.....	19

Sissejuhatus

Käesolev töö on laste haavatavusest. Täpsemalt sellest, kuidas lapsed käsitlevad haavatavust suurendavaid ning vähendavaid aspekte oma elus. Praegu on antud teema aktuaalne ning uus CUWB¹ võrgustiku uurimissuund. Käesolev uurimus on pilootuuring, et saada teadmisi Eesti laste enda poolt esitatud haavatavuse kontseptsioonist. Haavatavuse käsitlusi laste perspektiivist ei ole Eestis varem uuritud ning käesoleva uurimuse poolt saadav uus teadmine on oluline, et mõista vastava vanuserühma laste arengut mõjutavaid riskifaktoreid nende endi vaates.

Käesolev magistritöö koosneb kahest poolest, millest esimene on raamistav katustekst sellele järgnevale teadusartiklile. Magistritöö mõlema poole struktuur on sarnane. Katustekstis on koos uurimust puudutava refleksiooniga esitatud haavatavuse uurimise kujunemislugu, teooriaosa, andmeid ning metoodikat käsitlev osa ja uuringutulemused. Artiklis on esitatud ka arutelu. Magistritöös uuritav teemavaldkond on lapsepõlvesotsioloogia. Lapsepõlvesotsioloogia on sotsioloogia uurimisvaldkond, mis on keskendunud lapsepõlve kui eraldiseisva elukaare osa spetsiifiliste küsimuste uurimisele.

Käesoleva magistritöö raames koostatud artiklis olen laste haavatavust (haavatavuse riskid) kontseptualiseerinud positiivsete ja negatiivsete elusündmuste enesekohaste hinnangute kaudu. Andmekogumisel fookusgruppides käsitlesin vestlusteemadena nii laste elu häid (õnnelikkus, heaolu) kui halbu aspekte (haavatavuse riskid). Luhmann jt (2012) on subjektiivse heaolu juures esile toonud selle afektiivse (positiivsete ja negatiivsete emotsioonide ja meeleloude sagedus ja intensiivsus) ja kognitiivse komponendi (hinnangud eluvaldkondade või üldised hinnangud elule). Andmete analüüsil ei pidanud ma oluliseks eristada subjektiivse heaolu /haavatavuse riski puhul eraldi afektiivset ja kognitiivset komponenti, vaid vaatlesin neid komplekselt (emotsionaalse ja kognitiivse heaolu kohta vt täpsemalt Busseri jt. 2011; Lucas jt. 1996; Diener, 1984). Andmeanalüüsil kasutatud analüüsimeetod sisaldab elemente eelmisena toodud heaolukäsitlust täiendavast

¹ CUWB (Children's Understandings of Well-being) - laste heaoluindikaatorite rahvusvahelise uurimisevõrgustiku ISCI kvalitatiivne suund. Võrgustiku veebileht: <http://www.cuwb.org>

psühholoogilise heaolu käsitlest, mis vastavalt näeb heaolu seisukohalt olulisena suhteid teiste isikutega, oma elu peremeheks olemist, autonoomiat, sisuka ja tähendusrikka elu elamist, isiksuslikku arengut (Ryff ja Singer, 2008), kuna varasemad uuringud on näidanud nt suhete ja agentsuse olulist kohta heaoluhinnangute kujunemisel.

Kirjutasin magistritöösse kuuluva artikli Tartu Ülikooli sotsiaalpoliitika dotsendi Dagmar Kutsari juhendamisel ETAG personaalse uurimistoetuse PUT1530 raames. Uurimistulemuste põhjal tegin ettekande ISCI CUWB võrgustiku konverentsil „Scientific Exchange“ Šveitsis Sionis 11.-14 detsembril 2019. CUWB on laste heaoluindikaatorite rahvusvahelise võrgustiku ISCI kvalitatiivne suund, mille raames lastega teostatavate intervjuude, ülesannete jms abil õpitakse tundma nende arusaamasid subjektiivsest heaolust ja haavatavusest.

Teadusartikkel peakirjaga „Eesti õpilaste haavatavuse aspekte 6. klassi õpilaste fookusgruppide põhjal“ (Tins, 2019) avaldati akadeemilises ajakirjas Mäetagused 2019. aasta augustis. Teadusajakiri Mäetagused on Eesti Kirjandusmuuseumi ajakiri, mis avaldab rahvusvahelise autorkonna originaal-uurimusi folkloristikast, võrdlevast usundiuurimisest, kultuuriantropoloogiast ja nendega seotud valdkondadest nagu lingvistika, filosoofia, arheoloogia, sotsioloogia jms (Publikatsioonid, 2019).

Palju tänu ETAGile toetuse eest uurimistöö ning konverentsil osalemise finantseerimisel. Suur tänu Dagmar Kutsarile igakülgse nõu ja abi eest uurimis- ja õppetegevuses, Kadri Soole, Signe Opermannile, Mai Beilmannile, Kairi Kasearule ning Veronika Kalmusele kommentaaride ja tähelepanujuhtimiste eest katusteksti kirjutamise ajal.

Käesolevas katustekstis esitan alljärgnevalt uurimuse üldise tausta, mis kirjeldab lühidalt laste haavatavuse uurimisvaldkonna kujunemist. Seejärel annan ülevaate uurimusest, sh tutvustan uurimuse teoreetilisi aluseid, metoodikat, eetilisi aspekte ning peamisi uurimistulemusi. Katustekstis on toodud ka eneserefleksioon magistritöö hulka kuuluva artikli ning uurimuse kohta tervikuna. Töö aluseks on nelja fookusgrupi materjal. Fookusgruppidest võttis osa 25 last vanuses 12-13 aastat ning need toimusid ajavahemikul oktoober 2018 kuni märts 2019.

1 Uurimuse teoreetiline taust ja probleemi seade

1.1 Haavatavuse mõiste

Lääne uuema õigusfilosoofilise mõtte järgi on haavatavus mõistetav universaalse ja püsiva indiviidi omadusena (Fineman, 2008; 2017). Inimene sotsiaalse olendina on mõjutatud nii formaalsetest kui ka mitteformaalsetest reeglitest ja elukorralduslikest aspektidest. Lisaks kohanemist ja toimetulekut mõjutavatele individuaalsetele bioloogilistele eripäradele (Sreenath jt. 2006: 8) on indiviidi heaolu ja haavatavus paljuski seotud sõltuvusega teda ümbritsevatest isikutest, suhetest ja keskkonnast (Goodin, 1985:110), olles samaaegselt nii protsess kui kõigi vastastikmõjude tulemus (Atkinson, 2013).

1.2 Laste haavatavus

Lähtudes Finemanist (2008) on lapsed individidena sarnaselt täiskasvanutega universaalselt haavatavad. Ent lapsed on palju rohkem haavatavad (võrreldes täiskasvanutega), kuna laste füüsilise, intellektuaalse ja emotsionaalse arengu keskkond sõltub olulisel määral suhetest teiste inimestega. Laste haavatavuse puhul on oluline, kuidas kirjeldavad oma haavatavust lapsed ise tulenevalt oma kogemusest ja tähelepanekutest, mis lähtuvad erinevatest asjaoludest ning nende koostoimest (nt vanusest tulenevad psühhosotsiaalsed faktorid, emotsionaalne/vaimne kliima suhtluses vanematega, füüsilise ruumi poolt pakutavad võimalused jms). Laste heaolu subjektiivse mõõtmise juures toob laste heaoluindikaatorite rahvusvahelise võrgustiku ISCI² asutajaliige professor Asher Ben-Arieh (2006) olulisemate juhtideedena esile: (1) laste agentsuse, (2) heaolu kui dünaamilise protsessi, (2) lapse enda perspektiivi tundmaõppimise vajaduse. Agentsust on laste puhul esile toonud ka teised autorid (Alderson ja Yoshida, 2016). Giddens (1989) on agentsust määratlenud kui indiviidi võimekust ühiskondlikus struktuuris toimida, nii algatada protsesse kui varasematega kaasa minna, kasutada olemasolevaid ressursse või luua uusi. Vastavalt uuele lapse käsitlusele on oluline arvestada lapse subjektsuse ja agentsusega. Mitmed uurijad

² ISCI (International Society for Child Indicators), laste heaoluindikaatorite rahvusvaheline võrgustik. Võrgustiku veebileht: <http://www.isciweb.org/?CategoryID=221>

on osutanud (Ariès, 1962; Pollock, 1983), et ajaloo on aga käsitlused lapse suhetest teda ümbritsevate sotsiaalsete struktuuridega palju muutunud. Veel mõnisada aastat tagasi peeti lapsi „väikesteks täiskasvanuteks“, kelle puhul ei arvestatud nende psühholoogiliste ja arenguliste eripäradega tänapäevases mõistes (Ariès, 1962). Teisalt on uurijad tähelepanu juhtinud, et lapsepõlve on läbi ajaloo alati täiskasvanueast eraldiseisvana nähtud, kuid moodne läänelik lapsepõlve kontseptsioon on oluliselt erinev ajaloolistest lapse käsitlustest (Pollock, 1983:263). 20. sajandi lõpukümnenditel leidsid mitmed autorid, et laste kui eraldiseisva sihtrühma uuringud on olnud sotsioloogias marginaalsed, mille põhjustena on nähtud sotsioloogia keskendumist makrosotsioloogilistele teemadele ning laste käsitlemist pigem „tulevaste täiskasvanutena“, mitte lastena siin ja praegu (Alanen, 1988; Ambert, 1986).

2 Uurimisprobleem ja eesmärk

Subjektiivse haavatavuse teema on rahvusvaheliselt suhteliselt uus. Eestis ei ole mulle teadaolevalt varem laste seisukohti haavatavuse kohta uuritud ning käesolev uurimus püüab seda uue teadmusega täita. Uurimuse uurimiseesmärgiks on saada ülevaade laste arvamustest laste haavatavuse kohta.

Uurimisprobleemi lahendamiseks püstitasin järgmised uurimisküsimused:

1. Milliseid haavatavusriskiga seotud teemasid tõstavad lapsed esile kui probleemsed ja lahendamist vajavad?
2. Milliseid tasakaalustavaid aspekte lapsed kirjeldavad haavatavusriski suurendavate elusündmuste juures?

3 Metoodika

3.1 Teoreetiline lähtekoht

Lapse sotsiaalse keskkonna määratlemisel tuginen käesolevas uurimuses Urie Bronfenbrenneri bioökoloogilisele mudelile (Bronfenbrenner 1994; Bronfenbrenner ja Morris 1998), kuna see mudel toob välja indiviidi ja sotsiaalse keskkonna vahelised olulised dimensioonid. Interaktsioonis antud sotsiaalse

keskkonna erinevate dimensioonidega kujunevad indiviidi haavatavuse riskid vastavalt sellele, kui harmooniliselt/disharmooniliselt laps toimib ja milliseid mõjutusi ta saab antud sotsiaalses sfääris ning kuidas ta seda ise käsitab. Bioökoloogilise mudeli sfäärideks on protsessid, isikud, kontekst ja aeg. Last ümbritsevas on eristatavad mitu eritasandilist sotsiaalsete mõjude süsteemi ehk lapse sotsiaalse maailma osad: mikro-, meso-, ekso-, makro- ja kronosüsteem (Bronfenbrenner 1994). Mikrosüsteem on lapse kõige lähem ümbrus (kodu, naabruskond, isikud, kellega laps kokku puutub, lapse ja tema lähedaste tegevused ja rollid, nende sotsiaalsed interpretatsioonid). Mesosüsteem on mikrosüsteemide omavahelised suhted (kodu, perekond vs tervishoiu- ja haridussüsteem, sotsiaalteenused vs laps jms). Eksosüsteemi mõjud ei avaldu lapsele otseselt, vaid kaudselt (laps on mõjutatud majanduses toimuvast vanemate kaudu jms). Makrosüsteemideks on ideoloogilised raamistikud (kultuur, seadusandlus, moraal ja kombestik jms). Kronosüsteemi kuuluvad lapse elukaarel kogetud perekondlikud ja ühiskondlikud sündmused (nt vanemate lahtetus ja laste õiguste uus raamistik ühiskonnas jms).

Haavatavuse defineerimisel lähtub käesolev uurimus Sabine Andreseni (2014) loodud haavatavuse käsitlusest. Vastavalt sellele raamistikule suurendavad haavatavust need laste elu aspektid, mis ohtustavad laste heaolu lühemal või pikemal ajalisel skaalal. Andresenist lähtudes on lapsed sotsiaalne rühm, kelle puhul on eesmärgiks arengu- ja haridusvõimaluste loomine, laste kaitse ja õiguste tagamine laste huvidest lähtudes; lapse heaolu varastel eluperioodidel on olulise mõjuga tema elukvaliteedile tulevikus (riskinooreks või probleemseks täiskasvanuks kujunemise riski minimeerimine), seetõttu on oluline olla teadlik laste haavatavust põhjustavatest eluaspektidest. Käesolev uurimus käsitleb laste subjektiivset heaolu ja haavatavust kui ühe süsteemse terviku osasid, mille puhul laste kui sotsiaalse rühma haavatavust vaadeldakse laste endi poolt kirjeldatud ebaturvalisuse markerite kaudu, laste endi poolt kirjeldatuna kui eakohast arengut mittesoosivad protsessid, ebaturvalised olukorrad ning suhted või muud eluaspektid; sealjuures laste kogetav haavatavus ja riskifaktorid mõjutavad laste subjektiivset heaolu (vrd Andresen 2014).

Järgnevalt on esitatud eeltoodud bio-ökoloogilises raamistikus käsitletavate laste tajutud haavatavuse aspektide tüpoloogiline mudel. Käesoleva uurimuse raames tehtud fookusgruppide analüüsi puhul võtsin aluseks Fattore ja tema kaasautorite (2007) kvalitatiivsel uurimisviisil välja töötatud lapse haavatavust/heaolu käsitleva elusfääride mudeli. Selle mudeli järgi koosneb lapse elu viiest sfäärist: (1) autonoomia ja agentsus, (2) kaitstus ja turvatunne, (3) lapse mina, (4) materiaalsed ressursid, (5) füüsiline keskkond ja kodu. Allpool on toodud nende viie sfääri lühikirjeldused.

1. Autonoomia ja agentsus. See sfäär on seotud vabalt tegutsemise ja valikute tegemisega. See ei tähenda tingimata sõltumatust, kuid väljendab eeldust, et laps on teatud viisil autonoomne. Agentsuse all mõeldakse tegutsemist oma vajadustest lähtuvalt, ennast puudutavate moraalsete otsuste tegemist. Haavavad on protsessid, mis ei võimalda autonoomiat ja eakohast agentsust või selle arengut.
2. Kaitstus ja turvatunne. Hirm ja ebaturvalisus suurendavad haavatavust. See hõlmab hirmu ja muret nii isikliku turvalisuse kui oma lähedaste pärast, psühholoogilist ja füüsilist turvalisust.
3. Lapse „Mina“. Lapse „Mina“ all mõeldakse lapse minapilti. Haavatavust suurendab lapse „Minale“ negatiivselt mõjuv väheväärtuslikkuse tunne ning enda (teistega võrreldes) mitte-aktsepteerituna tajumine. Siia sfääri kuuluvad ka n-ö tegevused ja aeg iseendale, mis aitavad luua head enesetunnet.
4. Materiaalsed ressursid. See sfäär hõlmab laste hinnanguid selle kohta, kuidas materiaalsete ressursside olemasolu/puudumine mõjutab nende haavatavust.
5. Füüsiline keskkond ja kodu. See sfäär hõlmab asjakohase turvalise ja last erinevates aspektides toetava füüsilise ruumi olemasolu või selle puudumist (turvaline kodu, isiklik ruum kodus, turvalisus koolis, naabruskonnas jm).

Nimetatud viiese jaotuse valisin põhjusel, et antud Fattore jt (2007) töö puhul oli tegu esimese uurimusega, mille kaudu sooviti saada uut teadmist laste endi arusaamast oma heaolu mõjutavate tegurite kohta. Kuna heaolu ja haavatavus on omavahel tihedalt seotud mõisted, siis leidsin, et heaolu kohta kasutatud mudelit

võib ka haavatavuse puhul kasutada. Algne mõte oli see, et ühelt poolt võimaldab see teatud määral kõrvutada sama mudeli alusel analüüsitulemusi ning teiselt poolt ei soovinud ma artikli kirjutamise ajal aja kokkuhoiu huvides uut tulemuste esitamise jaotust välja töötada. Lisaks oli võimalus katsetada, kui hästi nimetatud mudel võimaldab analüüsitulemusi esitada. Kokkuvõttes võib öelda, et viiesfäärilise mudeli kasutamine oli analüüsimisel ebamugav, kuna mudeli sfäärid temaatiliste kategooriatena omasid palju omavahelisi kattuvusi. Nt sfäär „Füüsiline keskkond, kodu“ on osaliselt kattuv sfääriga „Turvalisus“, kuna „Füüsiline keskkond ja kodu“ alla kuuluvad teemad võivad mõjutada ka „Turvalisuse“ sfääri kohta käivaid arvamusi. Sarnane seos ilmneb ka nt sfääride „Autonoomia, agentsus“ ning „Lapse „Mina““ puhul, kus sisuliselt võib lapse poolt esitatud vastuse esitada mõlema sfääri alla kuuluvana. Kuna ma oma uurimuses ei keskendunud vaid ühele eluaspektile (nt kool, kodu, suhted, meedia ning sotsiaalmeedia jms), siis võiks olla otstarbekas tulemuste esitamiseks kasutada mõnda selgepiirilist tüpoloogiat, nt Bronfenbrenneri süsteemide kaupa (mikro-, meso- jne) esitatut, kuid ka sellel oleksid oma puudused, kuna Bronfenbrenneri süsteemid ei diferentseeri nt väga hästi autonoomsuse mõõdet, samuti lapse „Mina“ mõõdet jms. Edaspidistes uuringutes võiks proovida ka uurimisfookust oluliselt kitsendada ja keskenduda nt suhete kaudu avalduvatele haavatavuse aspektidele. Seega haavatavuse kui komplekse nähtuse dimensioonide kaardistamiseks võiks deduktiivse analüüsiraamistiku asemel katsetada induktiivset lähenemist.

3.2 Andmed ja ülevaade uurimuse käigust

Andmete kogumisel järgisin ühtset skeemi: koolidele (ja koolide vahendusel ka lapsevanematele) saatsin e-posti teel ühesuguse sisuga uurimust tutvustava pöördumise. Vanematega suhtluse jätsin kooli hoolde (kuna koolid niigi esitavad vanematele regulaarselt õpilasi puudutavat infot), ning lapse intervjuus osalemise nõusolekuks piisas, kui vanemad väljendasid koolile oma nõusolekut. Lõplik otsus intervjuus osaleda küsiti üle õpilastelt juhul kui kool ning vanemad olid omalt poolt juba nõusoleku andnud.

Uuringupöördumistele vastas 22% pöördumise saanud koolidest. Koolide vähest huvi uuringus osaleda võib põhjenda tiheda kooliprogrammiga, millele viitasid

mitmed õpetajad ning õppejuhid ja/või ka õpilased intervjuude käigus. Samas intervjuerijana jäi mulje, et kool ja vanemad käitusid paljuski nõ „väravavahina“. Tundus, et endast lähtuvalt ei võimaldanud nad lastel uuringus osaleda, samas kui intervjuudes osalenud õpilased olid väga meelsasti valmis rääkima oma elu rõõmudest ja muredest, nende haavatavust mõjutavatest elutahkudest.

Andmekogumiseks valisin kvalitatiivse uurimisviisi, kuna see võimaldab uuritavat nähtust süvitsi uurida ning seda kasutatakse eriti juhtudel, kui uuritava teema kohta on vähe varasemaid teadmisi. Fookusgrupi meetodit peetakse lapsi käsitlevate uurimuste puhul heaks meetodiks, kuna intervjuu ajal pakub rühm rääkijatele psühholoogilist toetust ning aitab tasakaalustada uurija ja uuritava, lapse ja täiskasvanu ebavõrdset positsiooni (Corsaro, 2015). Viisin läbi andmekogumise ning selleks teostasın tööetapid alates intervjuude planeerimisest, koolidega suhtlemisest, intervjuerimisest kuni intervjuude transkribeerimiseni. Läbi viisin neli fookusgruppi, millest igaühe pikkus oli 45 minutit. Iga fookusgrupp toimus erinevas koolis sealse kooli õpilastega. Uuringus osalenud koole oli erinevaid. Alates 6. klassilisest maapiirkonna koolist, mille õpilaste arv oli alla 100 õpilase, maakonnalinnas asuvast erakoolist (samuti vähem kui 100 õpilasega), kuni ligi 800 õpilasega suerkoolini.

Intervjuerimisel kasutasin eksploratiivset lähenemisviisi, mille puhul õpilaste vaadetest mitte teadlik olevana püüdsin esitada võimalikult laiu avatud küsimusi. Intervjuu käigus tõstatasin järjestikuselt teemasid laste elusfääride ja nende alateemade kaupa, võimaldades vastajatel ise otsustada, kas ja mida nad enda puhul oluliseks peavad esile tõsta. Eesmärgiks oli teada saada laste arvamus haavatavuse kohta nende elus üldiselt ning seetõttu ei keskendunud intervjuud ainuüksi mõnele kindlale eluvaldkonnale. Intervjuud salvestasin laste nõusolekul ning nende transkriptsioone kasutasin uurimisküsimustele vastuste leidmiseks.

3.3 Uuritav sihtrühm ja uuringus osalenud õpilased

Uuringu sihtrühmaks olid Eesti koolide 6. klassi õpilased. Minu uurijapoolseks huviks oli kaardistada 6. klassi õpilaste haavatavuseriski suurendavaid eluaspekte

just seetõttu, et varasemast on teada, et võrreldes nooremate vanuserühmadega on kuuendaks klassiks laste õnnelikkuse hinnangud oluliselt kahanenud.

Valdav osa õpilasi fookusgruppides olid 12–13aastased, ühes fookusgrupis oli keskmiselt 6 õpilast. Sooline jaotumine kõigi intervjuude peale kokku oli 9 poissi ja 16 tüdrukut. 10 õpilast oli linnast väiksemast asulast ning 15 õpilast linnakoolidest.

Koolide aktiivsema huvi korral uuringus osaleda oleksin uurimusse kaasanud lisaks veel ühe või kahe kooli õpilased. Kuigi andmestik oli täiesti piisav ka nelja grupiintervjuuga, oleks täiendavad intervjuud võinud lisada andmestikku uusi haavatavust kirjeldavaid teemasid. Oli ka teemasid, mida õpilased üldse ei käsitlenud. Nende teemade puhul pole teada, kas need pole laste jaoks olulised või ei tulnud need lihtsalt jutuks. Varasemad autorid on laste heaolu ning haavatavuse suhtes olulistena esile toonud nt majandusliku toimetuleku probleemid ning sellega seotud häbitunde, religiooni ja muud usulised praktikad, talismanid/emotsionaalsed usaldusesemed (Fattore jt. 2007). Usuliste ja spirituaalsete praktikate teema võib laste jaoks olla ka piisavalt tundlik ja isiklik teema, millel nad väga altilt ei diskuteeri, kuigi need võivad omada nende elus olulist kohta. Siinkohal pean silmas ka spirituaalse taustaga emotsionaalselt või muul moel psühholoogilist toetust pakkuvaid tegevusi laiemalt³.

3.4 Eetilised aspektid

Kuna tegu oli uuritavate isiklikku elu puudutava infoga, siis oli uurimusega seotud mitmeid uurimiseetilisi aspekte. Laste uurimisel on eetikat puudutavad probleemid ehk olulisemadki kui täiskasvanute puhul, sest laste kui uuritavate ning uurija kui täiskasvanu positsioon on ebavõrdne (Christensen ja Prout, 2002; Lahman, 2008; Punch, 2002). Seetõttu oli uuringu läbiviimisel esikohal uuringus osalejate tahtega arvestamine, nende igakülgne informeerimine kogutavate andmetega ümberkäimise reeglitest ning kasutamisest uurimistöös, aga ka uuritavatele uurimuse eesmärkide selgitamine laiemas ühiskondlikus kontekstis. Oma

³ Vt täpsemalt usundilisuse rohkete avaldumisvormide kohta nt R. Hiimäe teosest „Usundid ja vaimsed õpetused Eestis“ (2019).

nõusoleku andmekogumiseks pidid andma kõik kolm osapoolt (koolijuhid (direktorid, õppejuhid), lapsevanemad, õpilased), kellest andmekogumine sõltus. Iga õpilase käest küsisin intervjuude algul kinnitust tema jätkuva nõusoleku kohta intervjuus osaleda ning rõhutasin, et õpilased räägiksid ainult seda, mida nad soovivad intervjuu käigus jagada, et kõik on igas etapis vabatahtlik. Selgitasin õpilastele iga kord intervjuu alguses üle, mis on intervjuu ja uurimuse eesmärk (et vältida olukorda, kus koolide töötajad või lapsevanemad on lastele jaganud ükskõik mis põhjusel puudulikku infot uurimuse kohta), kinnitasin et nende isikud on konfidentsiaalsed ja nende ütlusi võidakse uurimiskokkuvõttes kasutada vaid kujul, mis ei võimalda ütlusi seostada nende isikuga ehk andmeid esitatakse üldistatud kujul.

3.5 Analüüsimetod

Analüüsi raamistikuna kasutasin deduktiivset lähenemist. Haavatavuse käsitluste süstematiseeritud esitamisel kasutasin Fattore jt (2007) laste elusfääride mudelit, mis loob rahvusvahelise uurimuse osana tulemuste võrreldavust. Lisaks soovile analüüsile kuluvat aega kokku hoida (kategooriate loomise etapp jäi ära) kasutasin Fattore jt (2007) uurimuse andmete esituse skeemi ka eeskujuna, sest mainitud autorite uurimus oli mahukam ning mitmeastmelise disainiga. Nimetatud uurimusse oli kaasatud üle 120 lapse, kelle puhul kasutati mitmeastmeliselt erinevaid kvalitatiivseid uurimismeetodeid (fotod, individuaal- ja rühmaintervjuud, kollažid, joonistused), et kirjeldada laste endi vaatenurka oma subjektiivse heaolu kohta. Ehkki antud kategoriseerimismudeliga ilmnes töö käigus mõningaid küsitavusi, võimaldas valitud metoodika analüüsi teostada.

Analüüsimetodina kasutasin suunatud temaatilist analüüsi, mille puhul tekst töötatakse teemakategooriate kaupa läbi. Andmete analüüsi eesmärgiks oli saada ülevaade teemadest, millega seoses ja kuidas lapsed endi elus esinevat haavatavust kirjeldavad. Andmete analüüsi teostas in tekstis käsitsi teemade äramärgkimise abil (tekstitöötlusfailis). Enim kõne all olnud teemad ja alateemad kui analüütilise materjali kopeerisin intervjuufailidest välja eraldi faili koos analüüsi käigus tekkinud mõtete-kommentaaridega, mille põhjal koostas in empiiriliste tulemuste

osa artiklis. Tervikliku uurimusena oli minu uurimuse puhul oluline andmete analüüsimisel arvesse võtta kogu andmestikku kui tervikut (Braun ja Clarke 2006: 91–92), kuna transkriptsioonis esilekerkivate teemade ning alateemade olulisus tõstatub esinemissagedusest lähtuvalt kogu andmestiku kui terviku kontekstis. Uurimuse tulemustena esitasin lõplike teemadena haavatavuse aspektid viie elusfääri lõikes koos illustreerivate tsitaatidega laste jutust, mis aitab avada laste mõtteviisi, vaatenurka ja käsitlusviise.

Kokkuvõttes võib öelda, et Fattore jt (2007) andmete esitamise skeem pakkus küll võimaluse sel moel tulemuste sarnasusi/erinevusi näha, aga nagu juba mainitud, siis nimetatud tüpologia praktiline kasutatavus polnud kõige parem, aga laste poolt esitatud arusaamade kajastumist uurimistulemustes kasutatud analüüsimeetod ei seganud. Kõige enam laste poolt jutuks tulnud teemad on tulemustes esitatud.

4 Peamised empiirilised tulemused ja järeldused

Käesoleva uuringu tulemused näitavad, et laste haavatavust võivad suurendada vähene autonoomsus (õigus langetada otsuseid oma aja, ruumi, suhete ja tegevuse üle suhtlemisel sõpradega, kodus, koolis jm, nt koolis on õpilastel väga vähe võimalik kaasa rääkida kooliprogrammis ja asjade organisatoorsel korraldamisel), veebisuhtluse ohud (nt võõrastega suhtlemine veebis, kuigi sel puhul toodi esile ka veebi poolt pakutavaid positiivseid võimalusi suhtlemaks teistes linnades või riikides viibivate kaaslastega), eale mittevastavad materjalid veebis, raskesti kontrollitav kolmandate isikute poolt veebi laetav subjekti puudutav info jms, massimeedia vahendusel saadud negatiivsed sõnumid (globaalset julgeolekut puudutuavad sõnumid rahvusvahelistest konfliktidest, sõdadest, lennuõnnetuste kajastused (analoogne tulemus on oma uurimuses esile toonud ka Fattore jt (2007)), küsitavusi tekitavad vägivalda ja seksuaalsust kajastavad meediakajastused, keskkonnaseisundit ja kliimat puudutavad sõnumid). Lapsed tõid esile, et ehkki Eesti on aktiivsetest sõjakolletest küllaltki eemal, tajuvad nad siiski meedia vahendusel sõjaohu lähedust. Õpilased kinnitasid, et pigem tunnevad nad ennast igapäevaselt kindlalt ja turvaliselt, aga teatud määral siiski tajuvad teatud ohtu rahvusvahelisi konflikte kajastavate uudiste kaudu. Samuti tajusid õpilased ohustavana globaalseid keskkonnaprobleeme.

Lapsed tõid esile haavatavusega seoses suhted. Suhted nii ümbritseva keskkonnaga füüsilisel kujul kui psühholoogilise keskkonnana sotsiaalsete suhete kaudu väljendudes. Lapsed tõid esile, et valdavalt tunnevad nad ennast oma füüsilises ümbruskonnas (kodu, naabruskond, kool) turvaliselt. Turvaline keskkond kui haavatavust vähendav tingimus on ka varasemate autorite poolt esile toodud (Gwyther jt, 2005). Olulise aspektina tõstatus laste haavatavust vähendava aspektina lapse positiivne „Mina“-tunne, mis väljendub piisavas isiklikus ruumis, otsustus- ja tegutsemisvõimalustes, võimalikult mittehierarhilistes suhetes õpetajatega, enese väärtuslikuna tundmises suhtlemises jne.

Õpilased rõhutasid perekonna, lähedaste (nt ka vanavanemate) ja kaaslastega (ka sotsiaalmeedia kaudu) positiivse suhtlemise olulisust haavatavuse riski maandajana. Sarnase tendentsi tõi välja ka Fattore jt (2007). Õpilased rõhutasid ka

materiaalsete väärtuste ühtlasema ühiskondliku jaotamise ja sotsiaalse ebavõrdsuse haavatavust minimeerivat rolli. Otseselt ükski laps tugevat materiaalist ilmajäetust, deprivatsiooni, vanemate töökaotuse vms mõju haavatavust suurendava aspektina jutuks ei võtnud. Lapsed tõid esile isadega seotud teema, mille puhul nad rõhutasid haavatavust suurendavana isa perekonnast lahus elamist ja vanemate halbu omavahelisi suhteid.

Muret tekitavate aspektidena tõid lapsed välja koormatuse kohustustega (seoses kooliga, huvitegevusega), tiheda päevakava. Samas mainisid õpilased aga seda, et nad on üldiselt oma koolielu ja vabaajategevustega rahul, kuigi võis aimata ka sotsiaalset survet aktiivseks elustiiliks.

Erinevalt Fattore jt (2007) tulemustest ei ilmnenu käesolevas uurimuses usundiliste praktikate, religiooni ega muude rituaalsete/emotsionaalsete toimetulekupraktikate (talismanid jms) olulisus laste haavatavuse vähendajana laste elus. Vastavalt metoodikale nende kohta ka otsesõnu ei küsitud.

Varasemad uuringud on näidanud heaoluhinnangute alanemist laste vanuse suurenedes (Kutsar jt., 2018). Põhjused võivad olla erinevad, muuhulgas arengupsühholoogilised seoses lapse „Mina“ arenguga teismeeas, kus lapse vajadus ise otsustamise ning autonoomsuse järele on üldiselt suurem kui varasemates arenguperioodides. Laste käsitluses haavatavust suurendavate aspektide kohta võib teatud määral näha, et last ümbritsevad täiskasvanud ei suuda alati lapse suurenenud agentsuse, subjektuse jms vajadustega kaasa tulla ja arvestada.

Intervjuudes ilmnisid ka võimalikud teemad edasisteks uurimusteks. Uurijapoolselt tooksin esile laste ja nende isade suhteid puudutava teema, näiteks isast lahus elamine ja/või mitterahuldav psühholoogiline kontakt isaga, mis võib viidata isa või ka mehe rolliga seotud laiemale probleemistikule ühiskonnas.

5 Kokkuvõte

Käesolev katustekst esitleb artiklit „Eesti õpilaste haavatavuse aspekte 6. klassi õpilaste fookusgruppide põhjal“ (Tins, 2019), mis on CUWB uurimisvõrgustiku pilootuuring Eestis laste haavatavuse mõistmiseks nende endi perspektiivist

lähtudes. Käesoleva uurimuse uurimisprobleemi lahendamiseks, milleks oli soov saada ülevaade laste arvamustest nende endi haavatavuse kohta, viisin 12-13-aastaste Eesti üldhariduskoolide 6. klasside õpilastega läbi 4 fookusgruppi, kus osales kokku 25 õpilast.

Fookusgruppidest selgus, et laste jaoks on haavatavusriski suurendavad järgmised asjaolud: (1) laste madal subjektsus ja agentsus (kui lapsi ei kuulata ära, laste arvamusi ei võeta arvesse, ei suhtuta lastesse eakohaselt, ei võimaldata lastel teha nende endi elu puudutavaid eakohaseid otsuseid, (2) laste poolt raskesti kontrollitavad sündmused ja protsessid (isikliku ruumi puudus, privaatsus, suhtlusringidest kõrvalejätetus, infrastruktuuri võimalustest ja kvaliteedist sõltuvus, veebiturvalisus (teiste isikute poolt lapsega seotud materjalide veebis levitamine), meedia poolt vahendatud negatiivsed sõnumid, globaalsed ähvardavad sündmused (sõjad, suured õnnetusjuhtumid, looduskatastroofid, majanduslikud probleemid, kliimaga seotud probleemistik), sotsiaalne ebavõrdsus).

Haavatavusriski vähendavate aspektidena töid lapsed välja järgmise: (1) head suhted kaaslastega (vanemate, eakaaslaste, õpetajatega), (2) autonoomsus ja agentsus (eakohane osalemine oma elu puudutavate otsuste tegemisel, kaasalöömise ning algatuste tegemise võimalused).

Eeltoodu kattus paljuski varasemate uurimuste tulemustega, mille järgi laste heaolu suurendavad head suhted perekonnaliikmetega, eakaaslastega, õpetajatega (Fattore jt., 2007), turvaline keskkond (Gwyther jt, 2005).

Varasemad uuringud on näidanud heaoluhinnangute alanemist laste vanuse suurenedes (Kutsar jt., 2018). Selle põhjused võivad olla erinevad, muuhulgas arengupsühholoogilised. Tulenevad teismeeast ning seoses lapse „Mina“ arenguga võib lapse vajadus ise otsustamise ning autonoomsuse järele olla suurenenud. Käesoleva uurimuse tulemustest ilmnes, et lapsed tajuvad ennast haavatavana, kui nad ei saa teha piisavalt ennast puudutavaid otsuseid ning olla oma elu eksperdid, kui laste subjektsus ja autonoomsus, algatus- ja tegutsemisvõimalused on pärsitud.

Käesolevast tööst selgub, et õpilased toovad haavatavust vähendavate aspektidena esile küllaltki selgepiirilise aspektide komplekti, mille peamised märksõnad kaasatus, agentsus ja turvalisus on olulisel kohal kõigis lapse eluvaldkondade kontekstis (elusfäärides). Uurimus lisab teadmust laste ja lapsepõlve haavatavuse mõistmiseks ja mõningat infot, mida on võimalik kasutada ka täiskasvanutest olenevate riskide vähendamiseks, peamiselt seoses laste agentsusega.

6 Kasutatud kirjandus

- Alanen, L. (1988). Rethinking childhood. *Acta Sociologica*, 31(1), 53–67. doi: 10.1177/000169938803100105
- Alderson, P., Yoshida, T. (2016). Meanings of children's agency: when and where does agency begin and end? *Reconceptualising Agency and Childhood: New Perspectives in Childhood Studies* (Esser, F., Baader, M., Betz, T., Hingerland, B. (toim)), 75-88, London: Routledge.
- Ambert, A., M. (1986). Sociology of sociology: The Place of children in North American sociology. *Sociological studies of child development*, 1, 11-31.
- Ariès, P. (1962). *Centuries of Childhood. A Social History of Family Life*. New York: Alfred A. Knopf.
- Andresen, S. (2014). Childhood Vulnerability: Systematic, Structural, and Individual Dimensions. *Child Indicators Research* 7 (4), 699–713. doi: 10.1007/s12187-014-9248-4
- Atkinson, S. (2013). Beyond Components of Wellbeing: The Effects of Relational and Situated Assemblage. *Topoi*, 32, 2, 137–144. doi: 10.1007/s11245-013-9164-0
- Ben-Arieh, A. (2006). Measuring and monitoring the well-being of young children around the world. *Background paper prepared for the Education for All Global Monitoring Report 2007. Strong foundations: early childhood care and education.* Kasutatud 08.01.2020
<http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001474/147444e.pdf>
- Braun, V., Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3, lk 77–101. doi: 10.1191/1478088706qp063oa
- Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. *International Encyclopedia of Education* 3, 2. trükk. Oxford: Elsevier.
- Bronfenbrenner, U., Morris, P., A. (1998). The ecology of developmental processes. Damon, W., Lerner, R., M. (toim). *Handbook of child*

- psychology: Theoretical models of human development* (1). New York: John Wiley, lk 993–1028.
- Busseri, M., A., Sadava, S., W., (2011). A review of the tripartite structure of subjective well-being: Implications for conceptualization, operationalization, analysis, and synthesis. *Personality and Social Psychology Review*, 15 (3), 290–314.
- Corsaro, W., A. (2015). *The sociology of childhood*. Los Angeles: Sage Publications.
- Christensen, P.H., Prout, A. (2002). Working with Ethical Symmetry in Social Research with Children. *Childhood*, 9 (4), 477-497.
- Diener E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95 (3), 542–575.
- Fattore, T., Mason, J., Watson, E. (2007). Children's conceptualisation(s) of their well-being. *Social Indicators Research*, 80 (1), 5–29.
- Fineman, M., A. (2008). The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition. *Yale Journal of Law and Feminism*, 20 (1), 1-23.
- Fineman, M., A. (2017). Vulnerability and inevitable inequality. *Oslo Law Review*, 4, 133-149.
- Giddens, A. (1989). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Goodin, R., E. (1985). *Protecting the Vulnerable: a re-analysis of our social responsibilities*. Chicago: Chicago University Press.
- Kutsar, D., Soo, K., Raid, K. (2018). *Rahvusvaheline laste heaolu uuring –võimalus arendada lastekeskset statistikat*. Eesti Statistika kvartalikiri 1/18. Quarterly Bulletin of Statistics Estonia (e-väljaanne). Kasutatud 16.12.2019 https://www.stat.ee/valjaanne-2018_eesti-statistika-kvartalikiri-1-18.
- Lahman, M., K., E. (2008). Always Othered: ethical research with children. *Journal of Early Childhood Research*, 6 (3), 281-300.
- Lucas, R., E., Diener, E., Suh, E. (1996). Discriminant validity of well-being measures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(3), 616–628.
- Luhmann, M., Hawkey, L. C., Eid, M., Cacioppo, J. T. (2012). Time frames and the distinction between affective and cognitive well-being. *Journal of research in personality*, 46 (4), 431–441. doi:10.1016/j.jrp.2012.04.004

- Pollock, L. A. 1983. *Forgotten children. Parent–child relations from 1500 to 1900*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Publikatsioonid (2019). Eesti Kirjandusmuuseumi kodulehekülg. Vaadatud 16.12.2019 <https://www.folklore.ee/tagused/pub.htm>
- Punch, S. (2002). Research with Children: The Same or Different from Research with Adults? *Childhood*, 9 (3), 321-341.
- Ryff, C., D., Singer, B., H. (2008). Know thyself and become what you are: A eudaimonic approach to psychological well-being. *Journal of Happiness Studies*, 9 (1), 13–39. doi: 10.1007/s10902-006-9019-0
- Sreenath, L., Sreenath, M. R. Enhancement of Human Capital through Diversity: „Vive la difference!“. *Tapmi Working Paper Series*, 3. Karnataka: T. A. Pai Management Institute. Vaadataud 06.01.2020 <http://ssrn.com/abstract=976596>
- Tins, A. (2019). Eesti õpilaste haavatavuse aspekte 6. klassi õpilaste fookusgruppide põhjal. *Mäetagused*, 74, 125-150. Vaadataud 13.01.2019 <http://www.folklore.ee/tagused/nr74/tins.pdf>

7 Artikkel

EESTI ÕPILASTE HAAVATAVUSE ASPEKTE

6. KLASSI ÕPILASTE

FOOKUSGRUPPIDE PÕHJAL

Andrus Tins

Sissejuhatus

Laste heaolu kui uurimisvaldkond on viimastel aastakümnetel rahvusvahelisel tasandil teinud läbi märkimisväärse arengu (Dinisman & Ben-Arieh 2015; Hunner-Kreisel & Kuhn 2010; Minkkinen 2013; Camfield & Skevington 2008). Alates 2009. aastast on laste heaoluindikaatorite rahvusvaheline võrgustik (ISCI) ankeetküsitlusena (arvandmed) viinud läbi kolmes laines *Children`s Worlds* (ISCWeB.org) rahvusvahelist laste heaolu uuringut. Kahes viimases laines on osalenud ka Eesti. Kvantitatiivse uurimissuuna kõrval on arenemas ISCI võrgustiku kvalitatiivne suund (Children`s Understandings of Well-Being – CUWB), mille raames lastega tehtavate kognitiivsete intervjuude ja ülesannetega selgitatakse nende arusaamu heaolu ja haavatavusega seotud teemade kohta (Kutsar & Soo & Raid 2018).

Käesolevat teemat ajendasid uurima uuringu *Children`s World* varasemad tulemused, millest selgus, et 6. klassi õpilaste eluga rahulolu hinnangud on oluliselt madalamad kui 4. klassi õpilaste ja 2. klassi õpilaste õnnelikkuse hinnangud. 8aastaste (2. klass) eluga rahulolu hinnangutes on maksimumhinnanguid andnud 76% lastest. 10aastastest (4. klass) on kõrgeima hinnangu eluga rahulolule andnud 68% ja 12aastastest (6. klass) pooled vastanutest (Kutsar jt 2018). Teadaolevalt ei ole eksploratiivsel kvalitatiivsel meetodil (vt lähemalt Given 2008: 327) laste haavatavust suurendavaid / heaolu vähendavaid aspekte Eesti õpilaste hulgas kuigi palju uuritud, seega võiks käesoleva uuringu kvalitatiivsel materjalil põhinevad tulemused olla oluliseks panuseks nimetatud temaatika paremal mõistmisel.

Muuhulgas on uurimus ka panus *Children`s World* uurimisvõrgustiku kvalitatiivse haru (CUWB) töösse.

Et laste seisukohad ja tõlgendused on seotud konkreetse ühiskonnaga ning on aja ja ruumispetsiifilised, siis on arvandmete analüüsi kõrval oluline kvalitatiivne uurimisviis. Varem on näiteks eesti laste loodud heaolu kujutavatelt joonistustelt selgunud, et neile on elus tähtsaimad pereliikmed, sõbrad ja lemmikloomad ning olulisim heaolu loov keskkond laste elus on kodu (Kutsar jt 2018). Laste haavatavust põhjustavaid tegureid (heaolu vähendavaid faktoreid) on Eesti seni vähe uuritud. Järgnevas esitatakse haavatavuse ja subjektiivse heaolu määratlus ja käsitlus (nii nagu seda mõistetakse käesoleva uurimuse raames) ning lapsepõlve kaasaegne sotsioloogilise käsitluse raamistik.

Haavatavus ja subjektiivne heaolu: terminoloogilisi ja uurimuslikke lähtekohti

Käesolevas artiklis on haavatavust ja subjektiivset heaolu (SH) käsitletud kui omavahel tihedalt seotud mõistete paari. Haavatavust põhjustavad aspektid, mil on nii objektiivne kui ka subjektiivne komponent, mõjutavad suuremal või vähemal määral lapse heaolu ning *vice versa*, omades nii objektiivset kui subjektiivset komponenti.

Heaolu kui sotsiaalse nähtuse puhul on eristatud objektiivset ja subjektiivset heaolu. Objektiivne lähenemisviis defineerib heaolu elukvaliteedi indikaatorite (sissetulek, eluase, toit jms) ning inimese sotsiaalsete omaduste (haridus, tervis, poliitiline osalus, sotsiaalsed võrgustikud, sidemed) kaudu (Diener & Suh 1997). SH on määratletud kui kategooriat, mille puhul inimesed annavad enda elule üldhinnangu seoses oma elus toimuvate sündmustega, oma keha ja meele seisundiga, samal ajal arvesse võttes üldisi asjaolusid, mis nende elu mõjutavad (Diener 2006: 400).

SH kui analüütilise kategooria kõrval tõstatub küsimus, millised on need tegurid, mis mõjutavad ja kujundavad, tõstavad või langetavad SH hinnangut. Laste SH puhul on Sabine Andresen (2014) esitanud lapsepõlvesotsioloogilise lähenemise, kus ta defineerib lapsepõlve kui iseäranis haavatavat elukaare perioodi ja lapsed on käsitletavad kui sotsiaalne riskirühm. Samas ei tohi lapsi vaadelda ka kui ohvreid

puhtalt nende lapseks olemise tõttu. Haavatavuse määratlemisel lähtub käesolev uurimus Andreseni (2014) loodud lapsepõlvesotsioloogilisest baasraamistikust. Selle raamistiku järgi põhjustavad haavatavust need laste elu aspektid, mis seavad ohtu laste heaolu lühemas või pikemas kronoloogilises perspektiivis. Andreseni järgi on lapsed sotsiaalne rühm, kelle puhul on ideaaliks arengu- ja haridusvõimaluste loomine, kaitse ja õiguste tagamine hea käekäigu huvides. Lapse heaolu varastel eluperioodidel mõjutab tema elukvaliteeti ka tulevikus (riskinooreks või mittestandardseks täiskasvanuks kujunemise minimeerimise kaudu jms) – juba seetõttu on oluline olla teadlik laste haavatavust põhjustavatest eluaspektidest. Ebaturvaliste eluaspektide mõjud väljenduvad laste haavatavust suurendavate ning SH-d vähendavate mõjudena. Käesolev uurimus käsitleb laste SH ja haavatavust kui ühe süsteemse terviku osasid, mille puhul laste kui sotsiaalse rühma haavatavust vaadeldakse ebaturvalisuse markerite kaudu – lapse eakohast arengut mittesoosivate protsesside, ebaturvaliste olukordade, suhete, elukeskkondade põhjal – ning laste kogetavat haavatavust ja riskifaktoreid SH-d mõjutavana (vrd Andresen 2014). Turvalise keskkonna kui SH põhitingimuse on Suurbritannia andmete tuginedes välja toonud Gwyther Rees ja Jenny Lee (2005). Laste arenguvõimaluste, hariduse ja osaluse kõrval esitab ka ÜRO lapse õiguste konventsioon olulise valdkonnana lastekaitse (Lapse õiguste konventsioon, 1991), millega väljendatakse laste ohustatumat positsiooni võrreldes täiskasvanutega.

Erinevad autorid on haavatavust käsitlenud mitmeti. Robert E. Goodin (1985) on haavatavust määratlenud peamiselt sõltuvuslikust suhestumisest lähtuva nähtusena. Olles teiste inimeste poolt potentsiaalselt haavatav, sõltub laps nende tegudest ja tegematajätmistest juhul, kui ta vajab nende abi (Goodin 1985: 110). Laste puhul on lisaks põhivajadustele olulised ka füüsilist, intellektuaalset ja emotsionaalset arengut toetav keskkond ning kuna lapsed sõltuvad olulisel määral lähedastest isikutest, kes selle keskkonna kujundavad, on lapsed iseäranis haavatavad, kui neid ümbritsev keskkond on ebasoodus või takistab arengut (Mullin 2014). Käesolevas uurimuses on haavatavusena käsitletud laste SH-d vähendavaid tegureid, mis on lapsele potentsiaalsed riskid ja ohud.

Millisena täpsemalt haavatavust kujundavaid võimalikke ohte ja riske tajutakse, sõltub konkreetsest diskursusest ehk lapsepõlveriskide käsitusviisist. Kui

seadusandluse ja sotsiaalsete praktikate näol on välja kujunenud üldised – eelkõige täiskasvanute sõnastatud – ühiskondlikud hoiakud ja arusaamad laste sotsiaalsele keskkonnale esitatavatele nõuetele, siis laste enesekohaste hinnangute kaudu saab avada lisamõõtme ning õppida tundma laste perspektiivi iseenda haavatavusele. Lähtuvalt eesmärgist tuua eelkõige välja just laste endi vaatenurk, on siinkohal valitud andmekogumise meetodiks fookusgruupiintervjuu. Oleks ju ka raske rääkida laste õigustest ja vajadustest nende endi häält kuuldavaks tegemata.

Sotsioloogiline lapsepõlvkäsitus: lapsepõlv elukaare osana

Jens Qvortrup (2009) on rõhutanud, et lapsepõlv esineb mingil kujul kõigis ühiskondades ja see viitab asjaolule, et lapsepõlv baseerub algselt mitte-sotsiaalsel ainesel. Lapsepõlve käsitlemine täiskasvanute poolt, laste roll ning õigused on ajas palju muutunud. Viimastel aastakümnetel on olulise lapsepõlvkäsitlust uuendava mõjuga olnud ÜRO lapse õiguste konventsioon (Lapse õiguste konventsioon 1991), millega on liitunud ka Eesti. Lapsepõlve mõjutavad seega suuresti konkreetne aeg ja ühiskond.

Alates 1980. aastate lõpust on hakatud lapsepõlve käsitlema indiviidi selgelt eraldiseisva eluperioodina, mille puhul lapsi nähakse aktiivsete sotsiaalsete agentidena ehk toimijatena, kelle puhul pole oluline ainuüksi lõppresultaat ehk saamine täiskasvanuks, vaid ka nende heaolu enne seda, sest lapsepõlvkogemustel ja läbielamistel lapseas on otsene mõju lapse SH-le, aga ka lapse tulevikuperspektiividele (Qvortrup 1991). Laste kasvuaasta heaolu tase kujundab kaudselt ühiskonda tulevikus (Kutsar *et al.* 2018). Tobia Fattore, Susann Fegter ja Christine Hunner-Kreisel on rõhutanud, et laste heaolu ei ole staatiline ja kontekstivaba; laste arusaamu ja kogemusi tuleb vaadelda kindla aja ja ruumi kontekstis ehk sotsiaalse konstruktsioonina (Fattore *et al.* 2019).

Empiirilised uuringud on näidanud, et heaolu ja haavatavuse puhul on keskseks mõjuteguriks turvalisus või selle puudumine (Andresen 2014; Kutsar *et al.* 2018). Ebaturvalised olukorrad, suhted, ümbritsevad keskkonnad on laste haavatavust ennustavad faktorid. Senised uuringud on näidanud, et ühiskonna vaesuse/rikkuse objektiivsed näitajad (nt Gini indeks) ei määra statistiliselt oluliselt laste

subjektiivset eluga rahulolu (Kutsar *et al.* 2018; Lee & Yoo, 2015). Varasemad uuringud on samuti esile toonud, et lapsele on suurima ja olulisima mõjuga teda ümbritsevad inimesed, olulised teised: vanemad, sõbrad, õpetajad (Cobb 1976; Lee & Yoo 2015). Head ja harmoonilised suhted lapsele oluliste lähedaste isikutega (eestikeelsetes uurimustes on neid vahel nimetatud ka inglisekeelsest väljendist *significant others* tuletatud vastega „olulised teised“) kujundavad suure osa subjektiivsest heaolust. Vaesuse suhtes on lastega pered/ lapsed üks haavatavamaid sotsiaalseid gruppe (Kutsar *et al.* 2018), kuid vaesuse kogemise subjektiivne tunnetus erineb isikuti ja sõltub suhetest lähedastega.

Heaolu subjektiivse mõõtm juures toob Asher Ben-Arieh (2006) aluspõhimõtetena lisaks uuele lapse agentsust rõhutavale lapseõlvekäsitlusele välja: (1) bioökoloogilised käsitlusviisid, mis näevad lapse arengut ja heaolu dünaamilise protsessina lapse ja teda ümbritseva keskkonna vahel (Bronfenbrenneri bioökoloogiline arengu mudel (Bronfenbrenner & Morris 1998)), (2) lapse perspektiivi arvestamine ehk subjektiivse hinnangu arevessevõtmine.

Sabine Andresen (2014) toob haavatavuse/heaolu dimensioonidena esile süsteemse, struktuurse ja individuaalse mõõtm. Tuginedes Urie Bronfenbrenneri bioökoloogilisele mudelile saab esitada süsteemsed faktorid, mille kohaselt kujundavad laste elu neli suurt sfääri. Iga sfäär võib lapse elu turvalisuse/ebaturvalisuse skaalal vastavalt mõjutada. Nendeks sfäärideks on protsessid, isikud, kontekst ja aeg. Last ümbritsevas miljöös on tooniandvana eristatavad mitu eritasandilist sotsiaalsete mõjude süsteemi (mis moodustavad kokku lapse sotsiaalse maailma): mikro-, meso-, ekso-, makro- ja kronosüsteem (Bronfenbrenner 1994). Mikrosüsteem moodustub lapse kõige lähemast ümbrusest (kodu, lähiümbrus, inividid, kellega laps kokku puutub, tegevused ja rollid, mida laps ja tema lähedased täidavad ning see, kuidas need tegevused on sotsiaalselt interpreteeritud). Mesosüsteem koosneb mikrosüsteemide omavahelisest suhetest (formaalsete ja mitteformaalsete sotsiaalsete võrgustike ning institutsioonide interaktsioonist, millele on kindlad ülesanded ja reeglid (kodu, perekond vs tervishoiu- ja haridussüsteem, sotsiaalteenused jms)). Eksosüsteemi mõjud avalduvad lapsele vahendatult, laps ei ole selle süsteemi osaga ise otseses kokkupuutes (nt vanema töökaotus mõjutab last, kuid laps otseselt tööturuga seotud

pole). Makrosüsteemid on ideoloogilised raamistikud (kultuur, subkultuur, seadusandlus, seadusandlik praktika jms). Kronosüsteem väljendub lapse elukaarel kogetud isiklike (nt sündmused perekonnas (vanemate lahutus jms) ja ühiskondlike (nt laste õiguste olukorra muutus ühiskondlikus praktikas) sündmuste kaudu.

Ühena struktuursetest mõjuritest võib välja tuua vaesuse, millel võib olla oluline mõju subjektiivsele heaolule. Lapse ja teda ümbritseva keskkonna interaktsiooni saab vaadelda struktuurse dimensioonina, mis kajastab konkreetses ajas ja ruumis käibivaid sotsiaalseid praktikaid. Samas tuleb arvesse võtta, et haavatavaid lapsi ei tohi stigmatiseerida, pidades neid automaatselt riskilasteks või ohvriteks, kuna haavatav laps võib olla samaaegselt ka tugev laps (Andresen 2014). Viimane on seotud individuaalse haavatavuse dimensiooniga, mille kohaselt oleneb konkreetse isiku haavatavus/heaolu ka puhtalt personaalsetest aspektidest (indiviidi psühholoogiline profiil, uskumussüsteem, bioloogilised, füsioloogilised eripärad jms). Varasemad uuringud on esile toonud, et lapsele on suurima ja olulisima mõjuga teda ümbritsevad inimesed, olulised teised: vanemad, sõbrad, õpetajad (Cobb 1976; Lee & Yoo, 2015). Head ja harmoonilised suhted oluliste teistega kujundavad suure osa subjektiivsest heaolust (haavatavust minimeerivad aspektid).

Kirjeldatud bioökoloogiline mudel (Bronfenbrenner 1994) aitab mõista lapse kui indiviidi sotsiaalse keskkonna ja interaktsiooni olemust ning keerukust lapsepõlvesotsioloogilise raamistikuna. Järgnevalt on esitatud selles raamistikus käsitletavat laste tajutud haavatavuse aspektid tüpoloogilise mudelina. Nimetatud mudel (Fattore *et al.* 2007) on võetud ka aluseks käesoleva uurimuse raames tehtud fookusgruppide analüüsil, et laste haavatavuse mõjuaspekte vastavalt grupeerida ja süstematiseerida.

Laste elusfäärid: tüpoloogiline mudel

Käesoleva uurimuse raames tehtud fookusgruppide analüüsi puhul on lähtutud Tobia Fattore Jan Masoni ja Elizabeth Watsoni (2007) kvalitatiivsete meetoditega teostatud uuringute käigus välja töötatud lapse haavatavust/heaolu käsitlevast elusfääride mudelist. Mudeli väljatöötamisel tuginesid uurijad laste endi selgitustele ja nägemustele oma elu erinevatest tahkudest. Selle mudeli järgi

koosneb lapse elu viiest suurest sfäärist, mille olukord avaldab vastavalt mõju lapse haavatavusele/SH-le: (1) autonoomia ja agentsus, (2) kaitstus ja turvatunne, (3) lapse mina, (4) materiaalsed ressursid, (5) füüsiline keskkond ja kodu. Järgnevalt on toodud eelnimetatud viie sfääri kirjeldused ja Fattore, Masoni ja Watsoni (2007) kvalitatiivse uurimuse tulemused.

1. **Autonoomia ja agentsus.** See sfäär on seotud vabalt tegutsemise ja valikute tegemisega. See ei tähenda tingimata sõltumatust, kuid väljendab eeldust, et laps on teatud viisil autonoomne. Agentsuse all mõeldakse tegutsemist oma vajadustest lähtuvalt, ennast puudutavate moraalsete otsuste tegemist. Haavavad on protsessid, mis ei võimalda autonoomiat ja eakohast agentsust või selle arengut.

Fattore, Mason ja Watson (2007) leidsid, et lastele on nende heaolu tagamisel/haavatavuse minimeerimisel olulised autonoomiat võimaldavad sotsiaalsed suhted, turvalised suhted täiskasvanutega; lapsele sobival määral oma eluga seotud moraalsete otsuste tegemises osalemine.

6. **Kaitstus ja turvatunne.** Hirm ja ebaturvalisus suurendavad haavatavust.

See hõlmab ka hirmu isikliku turvalisuse pärast.

Fattore, Masoni ja Watsoni (2007) uurimuses kirjeldasid lapsed haavatavust suurendavana just hirmu isikliku turvalisuse pärast, eriti üksindusehirmu ning hirmu langeda kuriteo ohvriks, ent ka hirmu ja abitust globaalsete sündmuste ees nagu sõda, terrorism ja looduskatastroofid. Turvatunnet suurendavatena nimetasid lapsed teiste inimestega koos olemist, vanemaid, kes neid kaitsevad ja hästi kohtlevad, turvalist kohta, kus olla, ning religiooni. Lastele valmistas muret vanemate mure laste turvalisuse pärast ning sotsiaalses elus osalemise võimaluse piiratus füüsilise keskkonna ebaturvalisuse tõttu.

7. **Lapse „Mina“.** „Mina“ all mõeldakse negatiivset või positiivset tajumust endast. Haavatavust suurendab lapse „Minale“ negatiivselt mõjuv väheväärtuslikkuse tunne ning enda – teistega võrreldes – praegu ja tulevikus mitte-aktsepteerituna tajumine. Siia kuuluvad ka n-õ tegevused ja aeg iseendale, mis aitavad luua head enesetunnet.

Fattore, Masoni ja Watsoni (2007) leidsid, et laste silmis näib minapilt olevat seotud refleksiooniga interaktsioonis endale oluliste teiste isikutega (sõbrad, perekond). Samas pole tegu lihtsalt kahepoolse protsessiga. Lapse „Mina“ interaktsioonis ümbritsevatega on oluline osa lapse agentsusel, mille kaasabil laps eristab oma erinevusi ja sarnasusi võrreldes oluliste teistega. Lapsed kirjeldasid ka „sisemise töö“ olulisust heaolu tajumisel (haavatavust vähendava tegurina). „Sisemise tööna“ kirjeldasidki lapsed aega, tegevust ja ruumi, mida nad tajuvad endale kuuluvana (mille käigus on võimalik läbi töötada muljeid, läbielamisi, mis kuhjades võiksid psüühiliselt koormavaks osutuda).

8. **Materiaalsed ressursid.** See sfäär hõlmab laste hinnanguid selle kohta, kuidas materiaalsete ressursside olemasolu/puudumine mõjutab nende haavatavust.

Fattore, Masoni ja Watsoni (2007) uurimistulemuste järgi olid lapsed teadlikud, et raha annab suurema ligipääsu kultuurilistele tegevustele ja kultuurilisele kapitalile. Kuigi lapsed tajusid raha olulisust haavatavust vähendava/ heaolu suurendava faktorina, tõusis peamise asjaoluna raha ja haavatavuse/heaolu vahelises seoses esile osutus, et laste meelest on vajalik „küllalt raha“, et tagada oma perekonna piisav elatusstandard. Lastele valmistas muret, kui nende pere „tuli ots-otsaga kokku“. Osa lapsi olid mures selle pärast, kuidas vaesus mõjub nende ülejäänud pereliikmetele ning rääkisid vaesusega seonduvast häbist. Mõne lapse silmis olid tähtsal kohal haavatavust vähendavad emotsionaalselt olulised esemed, mille materiaalne või majanduslik väärtus võis olla vähene.

9. **Füüsiline keskkond ja kodu.** See sfäär hõlmab asjakohase turvalise ja last erinevates aspektides toetava füüsilise ruumi olemasolu või selle puudumist, eelkõige turvalist kodu, isiklikku ruumi oma kodus.

Fattore, Masoni ja Watsoni (2007) järgi suurendab laste turvalisust oluliselt see, kui nad saavad autonoomselt ja ohutult kasutada erinevaid vabaaja tegevusteks mõeldud paiku, kui nad tunnevad end turvaliselt igapäevaselt nt õues, parkides mängides. Lastele on turvatunde jaoks keskse tähtsusega kodu, kus saab perega koos olla, oma põhivajaduste eest hoolitseda, lõõgastuda, olla „mina ise“.

Fookusgruppide analüüs on esitatud nimetatud viie sfääri lõikes ning intervjuude transkriptsioonides on esile toodud esinenud laste haavatavuse aspektid ja tsitaatidena esitatud näited laste jutust.

Metoodika ja andmekogumismeetod

William A. Corsaro (2015:4) on esile toonud, et lapsed konstrueerivad ise oma sotsiaalset tegevust ja lapsepõlv on eraldiseisev strukturealne osa ühiskonnast. Lähtudes kaasaegsest lapsepõlvesotsioloogia printsiibist, et lapsed on oma elu asjatundjad ja aktiivsed toimijad (Mason & Hood 2011: 490), on käesoleva uurimuse andmekogumismeetodiks poolstruktureeritud fookusgrupi intervjuu, mille kaudu said lapsed esitada ise oma mõtteid ja kogemusi oma elu kohta. Mikrotasandi meetodi kaudu, nagu seda on fookusgrupi intervjuu, saavad lapsed aidata täiskasvanuil tundma õppida sotsiaalseid nähtusi läbi nende enda elukogemuse, seletada laste perspektiivist, kuidas lapsed tulevad toime täiskasvanute kehtestatud reeglite ja ühiskondliku tegelikkusega (Corsaro 2015:49).

Lastega läbi viidava uurimistöö väljakutseks on vajadus ületada/minimeerida lapse-täiskasvanu positsioonide hierarhilisust uurimisolukorras, et mitte teha täiskasvanu positsioonilt oletusi laste kompetentsuse, haavatavuse ja kogemuste kohta (Moore 2015). Laste haavatavuse/SH käsitlemise normatiivseks aluseks on laste enda konstrueeritud haavatavus/SH ning seejuures on vaja arvestada konteksti, milles need sotsiaalsed konstruktsioonid on välja arenenud (Fattore & Fegter & Hunner-Kreisel 2018). Avatud, paindlik ja laste arvamust austav ja väärtustav intervjuuõhkkond oli seatud eesmärgiks kõigi nelja fookusgrupi toimumise puhul.

Laste agentsuse ja laste enda kogetu ning selle tõlgenduste arvesse võtmiseks on käesolev uurimus läbi viidud kasutades kvalitatiivset uurimisviisi. Kuna sotsiaalne, emotsionaalne ja kognitiivne areng mõjutab viisi, kuidas informant käsitleb uurimisolukorda (Deatrick & Faux 1991), käitusid intervjuerijad lastega kui võimalikult võrdväärsede vestluspartneritega. Viimati nimetatut arvesse võttes viidi andmekogumine läbi koolides lastele võimalikult harjumuspärases keskkonnas kõrvalistest isikutest eraldi asuvas ruumis, järgides asjakohaseid uurimistöö eetilisi põhimõtteid (informantide õigus rääkida vaid neile sobivatel teemadel; intervjuude

konfidentsiaalsus; analüüsitulemuste esitamine lahus konkreetsetest intervjuudes osalejatest/õppeasutustest; andmete kasutamine vaid käesoleva uurimuse/ ISCWeB kvalitatiivse uurimistöö raames). Kuna lastel ei pruugi olla kogemust, et täiskasvanud kohtlevad neid kui võrdväärseid, mistõttu nad võivad tunda end suhtlemisel mittetuttava täiskasvanuga ebakindlana (Punch 2002), pöörati intervjuerimisel erilist tähelepanu intervjuu kulgemisele laste enda tempos, anti vähem jutukatele lastele võimalus soovi korral vähem rääkida, kuid aktiveeriti neid intervjuu jooksul siiski korduvalt, pöördudes eraldi nende poole teemadel, mille puhul teised lapsed altilt ise kaasa rääkisid. Tundlikke teemasid (lähedase surm, mitteeakohased tegevused jms), mis grupis esile kerkisid, intervjuerijad omalt poolt edasi ei arendanud, et mitte ohtu seada laste privaatsust ja emotsionaalset seisundit. Kuna käesoleva uurimuse eesmärk oli käsitleda iga intervjuurühmaga vestluse käigus kõiki laste eluvaldkondi (lapse mina, sõbrad, kodu, vanemad, kool, materiaalne ja füüsiline keskkond), siis kuigi sügavuti iga konkreetse teemaga ei mindud. Anti võimalus lastel ise tunnetada, mida neile tundub sobiv antud olukorras esile tuua ja mida mitte. Uurimisstrateegia oli otsinguline (eksploratiivne) st intervjuu käigus tõstatati teemad, millele lapsed said reageerida ja rääkida neil teemadel sellest, mis nendele oluline on. Näiteolukordi/juhtumeid, millega õpilased oleksid saanud nõustuda/ümber lükata, küsimustena ei esitatud.

Iga intervjuu kestis ligikaudu 45 minutit ehk üks koolitund. Ühelt poolt oli see lastele harjumuspärase pikkusega periood, mille jooksul tähelepanu keskendamisega nad on harjunud, teiselt poolt sobis ühe koolitunni pikkune vestlus ka kooliprogrammiga. Mitme kooli kontaktisikud mainisid, et õpetajad ei raatsi oma tunde intervjuuks anda, sest nende programm on üsna tihe ja tundide loovutamine intervjuule segaks oluliselt õppetöö rütmi. Viimati mainitu võib olla ka põhjuseks, miks suhteliselt vähesed koolid uuringu läbiviimise pöördumisele vastasid. Seda suuremat tänu väärivad õpetajad, õppejuhid, direktorid, kes olid valmis aega leidma ning aitasid oluliselt kaasa käesolevaks uurimuseks vajalike andmete kogumisele.

Intervjuudes osalejad

Uurimuse osalesid nelja eestikeelse üldhariduskooli kuuendate klasside õpilased. Valdav osa õpilasi fookusgruppides olid 12–13aastased. Sooline jaotumine kõigi intervjuude peale kokku oli 9 poissi ja 16 tüdrukut. Autor viis uuringu läbi neljas koolis, millest üks oli Tallinna kool, kaks maakonnakeskuste kooli (erinevates maakondades) ning üks väike maakool, mis asus linnast väiksemas asulas. Selline koolide valik võimaldab anda parema ülevaate Eesti õpilaste haavatavuse aspektide kohta, kuna võttis arvesse erinevate sotsiaalsete keskkondade mõjusid.

Intervjuurühmade moodustamisel oli lähtekohaks, et keerulistel teemadel vesteldes on soovitatav fookusgruppi kaasata kuni seitse liiget (Kruger 1994), et igale grupi liikmele jätkuks parajalt tähelepanu ja piisavalt aega enda väljendamiseks ning samas avalduks ka rühma liikmetevaheline sünergia (grupidünaamika), mis mõjub toetavalt eneseväljendusele (Parker & Tritter 2006: 29).

Kolme intervjuu (fookusgrupid 1–3) tegemisel oli uuringu autorile lisaks kaasatud ka (naissoost) abiintervjueerija, kelle ülesandeks oli intervjuuolukorra dünaamika tasakaalustamine (neljandal intervjuul ei saanud abiintervjueerija osaleda ning intervjuu viis läbi autor üksi).

Esmase nõusoleku fookusgruppides osalemiseks andsid koolid, kelle poole vastava taotlusega pöörduti, kuid lõpliku osalemisotsuse pidid andma lapsevanemad ning lapsed ise. Pöördumisi fookusgrupiintervjuu läbiviimiseks käesoleva uurimuse raames esitati 18 koolile üle Eesti, sellele vastas viis kooli. Intervjuu toimus neljas koolis, viienda kooli juht andis teada, et nende koolis õpib kuuendas klassis ainult kaks õpilast. Koolile esitatud infos sooviti moodustatava intervjuugrupi suuruseks 5–6 õpilast. Õpilaste valikul rühmadesse oli mõningatel juhtudel suur osa õpetajatel (kui õpetaja tegi õpilaste valiku), teistel juhtudel õppejuhtidel (juhul kui kooli kontakt- ning vastutav isik oli kooli õppejuht). Uuringu autor ei soovinud koolidele lisaks rühma suurusele täiendavaid kriteeriume esitada, kuna koolide aktiivsus uuringupöördumistele vastamisel oli madalavõitu (22%). Tallinna fookusgrupi puhul sõlmiti õpetaja initsiatiivil kokkulepe, et rühma valitakse võrdselt nii poisse kui ka tüdrukuid, nii õppimises edukamaid kui ka vähemedukaid õpilasi. Ühe maakonnakeskuse grupi moodustamisel saadi õppejuhilt nõusolek ja kokkulepe, et

intervjuul osalevad lisaks tüdrukutele ka poisid, kuid intervjuu toimumise päeval poisid paraku puudusid koolist (see oli ainus vaid tüdrukutest koosnev rühm). Teise maakonnakeskuse fookusgrupi puhul konsulteeris õppejuht eelnevalt autoriga, kas grupis võiks olla ka esindatud poisid. Kaks poissi sellesse intervjuusse ka kaasati. Maakooli intervjuul oli grupis õpilasi kümme (sh poisse ja tüdrukuid võrdselt), kuna direktorile oli jäänud mulje, et intervjuus saavad osaleda kõik õpilased, kellelt oli nõusolek intervjuuks olemas. Kooli koostöövalmidust tunnustades sai viimati nimetatud fookusgruppi kaastatudki kümme õpilast. Sama klassi õpilaste intervjuerimine ühes rühmas loob õpilaste jaoks turvalisema ja toetavama õhkkonna (Hill *et al.* 1996). Vastavalt sellele printsiibile said käesolevas uurimuses intervjuurühmad ka moodustatud.

Kuna eelnevalt põhimõttelise osalemisnõusoleku andnud õpilaste valik rühmadesse oli koolitöötaja otsustada, siis tõenäoliselt valisid nad igasse rühma muuhulgas aktiivseid ja jutukaid lapsi, kes kaldusid intervjuudes domineerima. Valdavalt olid aktiivsemad grupiliikmed tüdrukud, vaid ühes grupis poisid. Ideaalis oleks parem olnud intervjuerida aktiivsemaid ja vähemaktiivseid õpilasi ning poisse ja tüdrukuid eraldi. Kuna aga koolide valmidus uuringus osaleda oli madal, siis polnud selline erinevat tüüpi gruppide moodustamine võimalik. Kuna intervjuude kestus oli ajaliselt küllaltki piiratud, ei jätkunud nende ajal üldiselt võimalusi vähem aktiivsete õpilaste aktiveerimiseks (kuigi intervjuerija andis neile peaaegu igal teemal eraldi võimalusi teiste vahelesegamiseta ennast väljendada). Sellest tulenevalt olid intervjuudes rohkem esindatud tüdrukute ning aktiivsete ja jutukamat tüüpi laste eluolukorrad, seisukohad, vaated. Andmete analüüsil on siiski lähtutud teemadest, mis kataksid kõiki olulisi lapse elu valdkondi (vt lõiku „Laste elusfäärid: tüpoloogiline mudel“) ning kõigi laste ütluseid on analüüsil käsitletud võrdselt vastavalt nende kvalitatiivsele iseloomule.

Intervjuud viidi läbi oktoobrist 2018 kuni märtsini 2019. Autor omalt poolt koolidele tagasisidet intervjuude kohta ei pakkunud ja koolid selleks ka ise soovi ei avaldanud. Kolme kooli esindajad mainisid otsesõnu, et nende põhimõtete hulka kuulub õpilastele uurimustes osalemise kogemuse pakkumine ja uurijatele andmete kogumise võimaldamine. Ühe kooli puhul oli õpetaja uurija tuttav, teisel juhul tuttava tuttav. Viimasel juhul möönis kooli õppejuht, et ega kool ja õpetajad õpilaste

heaolu kujundavatest faktoritest kuigi palju tea. Ülejäänud kolme kooli puhul kooli esindaja uuringu teemat kommenteerinud. Esialgne uuringu tutvustusleht sai saadetud kas direktori või õppejuhi e-mailile. Esimesele e-mailile oli lisatud ka ühiselt lapsevanematele ning õpilastele endile mõeldud uuringut tutvustav ja osalemiseks nõusolekut küsiv pöördumine. Uuringu alguses tutvustasid intervjuerijad osalejatele uurimuse eesmärgi ning kordasid üle põhimõtted andmete konfidentsiaalsuse ja üldistatud kujul esitamise kohta.

Üldiselt tulid õpilased intervjuu teemade ja küsimustega hästi kaasa. Kõigis intervjuudes said kõik eelnevalt planeeritud teemad käsitletud. Küll aga said erinevates intervjuudes poolstruktureeritud iseloomu tõttu erinevad teemadegrupid erineval hulgal tähelepanu. Igas rühmas oli nii õpilasi, kes tundsid ennast intervjueritavatega vesteldes küllaltki vabalt, kui ka neid, kelle puhul oli tajutav, et nad tundsid ennast intervjuerijaga võrreldes olevat oluliselt ebavõrdsemas positsioonis. Intervjuude algupoolel oli märgata, et õpilased püüdsid tabada intervjueritava enda eelistatud n-ö õiget vastust – sellise dünaamika esinemisele on viidanud ka Punch (2002: 336). Nimetatud olukorras selgitati lastele, et kõik seisukohad ja arvamused on õiged, ja julgustati neid rääkima, samas veel kord rõhutades, et kui nad tõesti ei soovi mõnel teemal rääkida, siis on neil vaba valik seda mitte teha.

Andmeanalüüsimeetod

Andmete analüüsimisel on autor kasutanud modifitseeritud temaatilise analüüsi mudelit (Braun & Clarke 2006; s.t kuuefaasiline temaatilise analüüsi raamistik (faas 1: andmetega tuttavaks saamine, faas 2: algsete koodide loomine, faas 3: teemade otsimine, faas 4: teemade üle vaatamine, faas 5: lõplikud teemad, faas 6: tulemuste kirjapanek)). Erinevus puhtalt lehelt alustatava temaatilise analüüsiga on antud juhul see, et Virginia Braun ja Victoria Clarke (2006) analüüsiskeemi faasi 2 ehk algsete koodide loomise asemel on algseteks koodideks võetud Fattore, Fegteri ja Hunner-Kreiseli (2007) poolt kvalitatiivse uurimisviisiga leitud viis lapse haavatavust/heaolu mõjutavat elusfääri. Nimetatud viie elusfääri lõikes on edasistes analüüsifaasides leitud vastavad alateemad. Fattore, Fegteri ja Hunner-Kreiseli

(2007) tüpoloogია on võetud aluseks, kuna see võimaldab luua võrdlusaluse analoogse varasema materjaliga.

Temaatilise analüüsi eesmärgiks on avada andmestikus selles kätkevad nii nähtavad kui varjul olevad tähendused ja seisukohad (Ezzy 2002: 86) ning teemade analüüsil arvesse võtta kogu andmestikku kui tervikut (Braun & Clarke 2006: 91–92). Nimetatud temaatilise analüüsi 2. faasis (algseid koodid) kasutati Fattore, Fegteri ja Hunner-Kreiseli (2007) lapse elusfääri viit suurt domeeni (tutvustatud allpool). Teemade ülevaatus (4. faas) järel on lõplike teemadena (5. faas) leitud intervjuu transkriptsioonidest suurte domeenide alateemade kaupa laste haavatavuse aspekte avavad andmed koos illustreerivate tsitaatidega laste jutust. Tulemuste esitamisel peeti oluliseks rohke illustreeriva materjali esitamist tsitaatide näol, sest autor leiab, et laste endi esitatuna ja väljendatuna on see uuringutulemuste oluline kvalitatiivne lisaväärtus (võimaldab saada ettekujutuse laste mõtteviisidest ja maailmakäsitlusest).

Tulemused

Uuringutulemused on esitatud Fattore, Fegteri ja Hunner-Kreiseli (2007) esitatud tüpoloogialusel, mis eristab lapse elusfääride kaardistamisel viit suurt domeeni, mille lõikes on esitatud ka analüüsitulemused. Intervjuu tsitaatide esitamisel on kasutatud intervjuudes osalenute anonüümsuse tagamiseks järgmisi lühendeid: P – poiss, T – tüdruk, FG – fookusgrupi number. Linnu ja asulaid, kus intervjuudes osalenud koolid asuvad, ei ole andmete turvalisuse huvides ära toodud. Analüüsi jaoks mitteolulised lõigud, mis on tsitaatidest välja jäetud, on märgitud järgmiselt: [---].

1. Autonoomia ja agentsus

Kahe intervjuu puhul tuli välja laste agentsuse küsimus juba seoses käesoleva uuringu tutvustusega, mis oli mõeldud õpilastele ja nende vanematele. Kuigi uuringut tutvustav tekst oli mõeldud ka lastele endile tutvumiseks, siis see lasteni ei jõudnud. Uuringut tutvustav tekst oli vormistatud eraldi PDF-ina, millest üks eksemplar oli mõeldud koolile (õpetaja, õppejuht või direktor), teine lapsevanematele ja õpilastele. Üks poiss küsis:

Õpilane (P): *Mis selle küsitluse mõte on? Me nagu... mitte ükski õpetaja ei suutnud ära seletada. Mis me tegema peame?* (FG2)

Pärast seda küsimust seletas autor uuringu idee ja eesmärgi ammendavalt lahti. Selle käigus selguski, et klassijuhataja ei olnud põhjalikku selgitavat teksti, mis oli ka lastele mõeldud, neile edasi saatnud. Otsesõnalist instruktsiooni, et õpetajad või lapsevanemad tutvustava teksti ka lastele peaksid edastama, uuringu autor andnud ei olnud ja see andis võimaluse näha, kuidas nad harjumuspäraselt taolises olukorras käituvad. Kuid vanematele ja lastele mõeldud põhjalik tutvustustekst oli siiski pealkirjastatud vastavalt „*Tere, head lapsed ja lapsevanemad!*“, osutades, et see on adresseeritud ka lastele. Fookusgrupi 2 (FG2) lapsed ütlesid, et neile seda teksti keegi näidanud ei ole. Ka fookusgrupi 3 (FG3) lapsed ütlesid, et tutvustavat teksti neile ei edastatud. FG2 õpilased tõstatasid selle küsimuse ise. FG3-s küsis intervjuuerija õpilastelt, kas nad tutvustuse said. Ülejäänud kahes intervjuus (FG1 ja FG4) see teema jutuks ei tulnud. Kahe fookusgrupi näitel tuli välja, et kool ega vanemad ei kaasanud lapsi arutelusse neid puudutavate otsuste üle kuigi põhjalikult (laste vähene agentsus). Kuna intervjuu kestvus oli küllaltki piiratud, siis selgitas intervjuuerija intervjuu alguses selle tausta pigem skemaatiliselt (eeldades, et varasemas kirjalikus materjalis oli seda juba põhjalikumalt tehtud).

Teisalt aga ilmnas, et ühes koolis (FG2) oli õpilaste agentsus igapäevasuhtluses õpetajatega hoopis teisel tasemel, kui see ülejäänud koolide puhul intervjuudest välja tuli. FG2-s rääkisid lapsed, et neil on õpetajate ja ka kooli direktoriga üsna vahetu kontakt. Tegemist oli osalenud koolidest kõige väiksemas asulas asuva kooliga.

Õpilane (P): *Aga kooli poolest on meil hästi vedand, sest meil on hästi lähedad õpetajad siin, sest ma kuulen, mis [lähimas linnas] õpetajad teevad ja ma vaatan meie õpetajaid siis... direktor suhtleb hästi vabalt meiega ja kehalise õpetaja sama moodi ja..* (FG2)

FG3 toimus koolis, kus õpilastel on kohustuslik koolivorm. Õpilased ütlesid, et neile see ei meeldi (nt õpilane (T): „Aga ei meeldi, et on koolivorm.“ (FG3)). Koolivormi kohustuse kehtestas kool lapsevanematele nõusolekul ja koolivormi värve said valida samuti laste vanemad. Laste arvamust ei ühes ega teises küsimuses kool ei küsinud.

Intervjuudes selgus, et paljudel õpilastel on vähe vaba aega, mida nad täiesti ise planeerida ja sisustada saavad. Hõivatamad õpilased olid koolist ja huviringidest vabad vaid ühel päeval nädalas. Kas suur hulk huviringe oli valitud pigem lapse enda poolt, teataval vanematepoolisel või sotsiaalsel survele ning konkurentsi tajudes, ei tulnud laste jutust välja. Mõnel konkreetsel juhul ei olnud huviringid laste enda valitud, vaid lapsevanemate nägemus lastele vajalikust. Mõnel juhul oli lastel vanematega kokkulepe, et nad saavad siis käia enda valitud huviringis, kui nad lisaks sellele käivad ka vanema poolt valitud ringis.

Õpilane (T): *Mul on see, et kui ma jätan muusikakooli ära, siis ma pean jätma ratsutamise ka ära. Vanematega kokkulepe.* (FG3)

Kooliga seoses töid lapsed esile tihedat programmi ja selle väsitavat iseloomu ning et õpetajad on õpilastega suheldes närvilised. Jäi mulje, et õpilased ei mõista sageli, miks peavad asjad koolis just antud kindlal moel korraldatud olema ja miks ei võiks õpilastel olla rohkem kaasaráákimise õigust. Intervjueerija küsimusele, mida õpetaja siis ütleb, kui avaldate soovi asju teisiti teha, vastasid lapsed näiteks, et: „Õpetaja ütleb, et tal on selline programm ees ja ta ei saa siin midagi muuta“ (FG1). Selline õpetaja väide annab lastele signaali, et ka õpetaja autonoomia ja agentsus pole koolis alati teab kui suur ning selline ühine teadmine võib küll tekitada õpilaste ja õpetajate vahel teatud solidaarsustunnet, kuid kool on oma üldiselt tiheda ja ettekirjutatud programmiga pigem vähest autonoomsust võimaldav institutsioon.

Õpilane (T): *Väsitav võib öelda... viimasel ajal nagu.*

Õpilane 2 (T): *Hästi palju kontrolltöösid on!* (FG4)

Õpilane (T): *[---] mõned lähevad selliseks hästi kurjaks, hästi väikeste asjade peale närvi ja..* (FG4)

Õpilaste „mina“ enesevääriskuse seisukohast on haavatavust vähendav aspekt see, et isegi kui neil on mõne õpetajaga probleeme, siis kool kuulab nende mure ära ja õpilaste häält õppetöösse puutuva osas võetakse arvesse.

Õpilane (T): *Me oleme seda teinud! (Esitanud kaebuse õppealajuhatajale õpetaja kohta)*

[---]

Õpilane 2 (T): *Ma ei tea, sest pole väga midagi muutunud. Teised klassid ütlevad, et ta pole nii range. [---] aga seal tunnis oleme me kõige vaiksemalt minu arust. (FG4)*

2. Kaitstus ja turvatunne

Intervjuudest ilmnes, et haavatavust vähendab see, kui lähedastega on kõik korras ja kodus saab ennast hästi tunda, sõpradega aega veeta.

Õpilane (P): *(Sõpradega) koos olemine (FG2)*

Õpilane 2 (P): *See ka, et kodu on turvaline ja... (FG2)*

Teemal „Mis lapsi häirib elus?“ mainiti koolikiusamist (poiss, FG2). Ühes intervjuus (FG4) rääkisid lapsed, et nende klassis on ühte poissi regulaarselt kiusatud. Lapsed ütlesid, et kui see oleks nende võimuses, siis „kiusamine ja selline jääks ära!“. Kiusamine klassikaaslaste vahel häirib kogu klassi õhustikku. Positiivsena toodi FG4-s välja, et õpetajad ja direktor on nimetatud kiusamise juhtumiga tõsiselt tegelenud, mis suurendas laste kindlustunnet, ning ükski intervjuus osaleja isiklikult kiusamise alla kannatanud ei olnud.

Õpilane (T): *See kõik läks nagu paremaks.. kui direktor ja vanemad kõik pidid tulema kooli ja nad pidid ilgelt rääkima ja kõik omavahel. (FG4)*

Mis puutub turvatundes laiemal ühiskondlikul tasandil, siis valdav osa lapsi mainis, et nad üldiselt jälgivad (päeva)uudiseid. Globaalsema mõõtme turvalisuse aspektis annab üldine meedia vahendatud maailmasündmuste foon, mida lapsed tajuvad ja mille puhul intervjuueeritavad töid välja erinevaid ebaturvalisust suurendavaid sündmusi, nagu erinevad militaarkonfliktid, õnnetused, keskkonnaga seotud probleemid.

Õpilane (P): *Kindlasti on sõjad ja need... need on... jubedad (FG2)*

Õpilane 1 (T): *Või on keegi... mingi õnnetus-uudis. [---] Need lennukid, mis on juhtunud, neid ma...*

Õpilane 2 (T): *Ekstreemsed... kui üks lennuk alla kukkus... [---] (FG3)*

Muuhulgas nimetasid lapsed asjadena, mida nad maailmas „ära parandaksid“, kui see oleks nende võimuses, erinevaid globaalseid ja sotsiaalseid probleeme. Laste

silmis suurendab turvatunnet sotsiaalse õigluse tajumine. Ebavõrdsus ning asotsiaalsus on lastele raskesti mõistetavad ja tekitavad ebamugavustunnet.

Õpilane (T): „*Et riikide vahel oleks rahu! [---] Ma tahaks nagu seda, et mu isa käis Ameerikas ja ta just rääkis mulle, et kuidas ta mõtles sellele, et ta nägi hästi palju kodutuid seal Ameerikas, et kuidas nemad on halvemad kui tema, [---] nemad peavad passima seal samas ja kerjama raha... et kui minust oleneks, siis kodutuid ei oleks, et kõigil oleks oma kodu.. [---]* (FG4)

FG4 lapsed, kes andsid oma elule üldise õnnelikkuse hinnangu vahemikus 7...9 (grupis oli kuus last, hinnang oli antud skaalal 0...10, kus 0 oli „täiesti õnnetu“ ja 10 „täiesti õnnelik“), tõid välja, et kuigi nad tunnevad homse päeva suhtes kindlustunnet, et midagi halba ei saa „maailma asjade peale mõeldes“ juhtuda, siis ometigi on teatud oht olemas.

Õpilane 1 (T): *Väga kindel* [et homme on jälle selline ilus päev ja midagi halba ei juhtu].

Õpilane 2 (T): *Jaa, kindel, aga samas see võib niimoodi nipsuga tulla, et... ptüi, ptüi, ptüi, vaata, et... aga praegu suht kindlalt, et midagi ei juhtu..* (FG4)

Häirivana tõid lapsed esile mitmeid meedia vahendatud teemasid või toimimis- ja käsitlusviise, millega seoses neil tekivad vastuseta küsimused, arusaamatus (psühholoogiline pinge) maailmas toimuva suhtes.

Õpilane (T): *Minu meelest võiks „Kuuurija“ teha mitte nii rõvedaid saateid. Kui nii rääkida nii rõvedatest asjadest.. [---] saatejuht läheb teiste kodudesse, lihtsalt tungib.* (FG1)

Õpilane (T): *Kui ma viimati lugesin seda [ajakirja Ajalugu], siis seal oli, et [---] tahetakse välja selgitada, mis... miks need jalad ära lõigati ja kuidas... eee...* (FG1)

Negatiivselt mõjuvana tõid lapsed esile valimiskampaaniad ja poliitikute käitumise, kartuse, et poliitikute tehtud otsused võivad olla kohati põhjendamatud. Lapsed kirjeldasid poliitikute võimu teostamist kui ettearvamatut protsessi ning viitasid ka potentsiaalsele seadustega üle reguleerimisele.

Õpilane (T): *Luuletavad kõike... need poliitikud kokku!* (FG2)

Õpilane (P): [---] *nad võtavad igalt poolt tasuta neti.. WIFI.. mis nad veel ära võtavad? Kõik asjad keelavad Eestis ära ja siis viskavad rohelist värvi maha.* (FG2)

Ebaturvalisuse tunnet tekitab osades lastes sotsiaalmeedia kasutamine, kuna nad pole kindlad, kas info (ka eravestlused ja mitteavalik info), mida nad seal jagavad, on võõraste eest kaitstud või mitte.

Õpilane (T): *Seal on mingid inimesed kuulavad, et saada informatsiooni, et mis reklaame teha. Ja mingid kaamerad on seal ja ma ei tea.. Minu arust Facebook ei ole üldse usaldusväärne koht, aga nagu.. Messengeris on vahest tore sõpradega rääkida. Näiteks nädalavahetusel või siis peale kooli kui nagu kokku ei saa. (FG1)*

Valdavale osale lastest oli nende sõnul tavapärane viibida erinevates veebi suhtluskanalites 4-5 tundi päevas. Kõige pikema keskmise päevase suhtlusvõrgustikes viibimise aja tõi välja üks tüdruk: 9–10 tundi ööpäevas (FG4). Seega on sotsiaalmeedia mõjusfääris viibitud aeg ööpäevas proportsionaalselt arvestatava suurusega. Suur osa õpilastest hindas oma veebis veedetud aega ise liiga pikaks. Õpilased mainisid, et neid häirib kohati ka teadmine, et veebi kaudu võivad inimesed esineda kellegi teisenä ja neile mitte sobivatel teemadel suhtlust alustada.

Õpilane (T): [---] „*Pealtnägijas*“ oli ükskord selline asi, et [---] *Growtopia.. see, millest ma enne rääkisin ka.. seal oli nagu... mängusiseselt oli nagu mingi võõras pervert oli kutsunud 18+ asja tegema.. [---] see... oli nii kahtlane, et ma olen seda mängu mänginud.. (FG1)*

Samas fookusgrupis kirjeldavad õpilased, et üks nende klassiõde saadab juhuslike veebikontaktide kaudu temani jõudnud alastipilte edasi kogu klassi või klassi tüdrukute gruppi. Lapsed ei analüüsinud ega selgitanud täpsemalt, milliseid reaktsioone see neis tekitab, aga ilmselgelt oli tegemist mitte-eakohase ja suure tõenäosusega neid häiriva temaatikaga. Veebisuhtlus kätkeb endas suuremat ettearvamatus ja ootamatuid suhtlusprobleeme, mis arvestades veebis veedetud aja suurt hulka on väga oluline mõjutegur laste turvalisuse tunde.

Õpilane (T): *Ja siis hakkavad rääkima ja saadavad igasuguseid alasti pilte... siis [---] (saadab) meile Messengeri meie klassi gruppi või tüdrukute gruppi [---] (FG1)*

Väljavaade kooli vahetamisest ja suuremasse kooli minekust tekitab lastes teatud ärevust ja küsimusi, kuidas nad seal kohanevad.

Õpilane (P): *Agas mõnes mõttes on mul hirm ka, et kui me siin oleme nagu õpetajatega ühel tasemel, siis seal koolis on see, et me oleme alandlikud õpetajale, et õpetaja on keegi kõrgem. Me suhtleme nagu nii vabalt õpetajatega (FG2)*

Kooli vahetusest rääkisid lapsed ka ühes teises fookusgrupis (FG3), kuid seal kooli vahetusega seotud hirme või ebameeldivusi ei mainitud. FG3-s nimetati, et kooli vahetamine võib olla teatud määral probleem, kui õpilane ei leia uues koolis piisavalt häid sõpru, kuna head sõbrad loovad turvalisema õhkkonna.

3. Lapse „mina“

Lapsed tõid esile, et neis tekitab parema, suurema enese väärtustamise tunde väiksem klass ja ka väiksemate koolide õpilased ütlesid, et neil on seal kaaslastega (nii kaasõpilased kui õpetajad) parem kontakt. Suuremate klassidega suuremast koolist väiksemasse kooli väiksemasse klasside tulnud tüdruk ütles, et uues väiksemas klassis on tal kaaslastega parem kontakt.

Õpilane (T): *Siin on toredad inimesed. Seal oli suur klass ja keegi kellegagi väga ei suhelnud. Ma ei tea... Kõik olid nagu oma pundiga eraldi.*
(FG3)

Lapse „mina“ arengule mõjub soodsalt, kui laps saab ise oma tahet otsustes realiseerida ning ilmselt tuleb kasuks ka see, kui laste ja vanemate vahel toimub arutelu, mille käigus saavutatavates kokkulepetes arvestatakse ka laste arvamusega. Mõned lapsed mõõnsid muuhulgas, et ega nad ei pruugigi ise alati teada, mis neile kõige parem on (FG3-s), ja teatud määral võib suunamine kokkuvõttes lapse „mina“ arengut toetada. Kuigi samad lapsed, kes väitsid, et ehk nad ei oskakski ise alati õigeid valikuid teha, ütlesid, et nad tegelevad mõne huvialaga ainult vanemate nõudmisel. Juhul kui lapse refleksioon ja „läbirääkimised“ suhtluses vanematega jätavad lapsele alles positiivse minapildi, võib ka vastu lapse tahtmist täidetud kohustusi lugeda haavatavust vähendavateks (konkreetselt lapse ja vanema interaktsioon oleneb paljuski individuaalsetest eripäradest).

Õpilane (T): *Mul kestab (muusikakool) neli aastat. Kohe saab läbi. See on viimane aasta.*

Intervjueerija: *Siis saad valida juba muud.*

Õpilane (T): *Jaa.*

Õpilane 2 (T): *Me ainult praegust ütleme nii. Me tegelikult ei tea. Aga lihtsalt... (FG3)*

Õpilane (T): *Me oleme seda teinud! (Esitanud kaebuse õppealajuhatajale õpetaja kohta) [---]*

Lapsed tõid esile ka juhtumeid seoses tõrjutusega, kuid möönsid, et need on olnud pigem ajutised arusaamatused kui midagi tõsist ja püsivat. Nimetatud teema tuli jutuks seoses ühiste sotsiaalmeedia gruppidega, kus osa grupiliikmeid tundis ennast ühistest tegevustest eemalejätuna.

Õpilane (T): *Jaa, hästi palju on selliseid välja jätmisi ja nendega on ka igasugu jamasid.* (FG4)

Iga intervjuu puhul said lapsed rääkida, mis sündmus(ed) neile elus on viimasel ajal elamuslikud olnud. Enamasti väljendasid laste vastused eneseväärtustamise tunnet seoses kirjeldatud elamusliku sündmusega. Elamuslikud sündmused olid muuhulgas sõprade või perega koos aja veetmine, hobide ja reisimisega seotu. Aga oli ka õpilasi, kes ütlesid elamusliku sündmuse kohta, et nad ei oska ühtegi (meeldivat) elamust nimetada. Õpilased, kes ei osanud hiljutisi elamusi nimetada, olid poisid, kes olid võrreldes teiste intervjuus osalenud lastega üldse vähem jutukad.

Õpilane (P): *Ei tea...* (FG4)

Õpilane (P): *Mul praegu ei ole mingit elamust olnud.* (FG1)

Küllaltki üksmeelselt ütlesid lapsed kõigis intervjuudes, et neile annavad hea enesetunde sportlikud tegevused (kergejõustik, sportmängud, suusatamine, ratsutamine). See on laste kvaliteetaeg iseendale ning aitab välja lülitada muudest teemadest/mõtetest.

Lastes tekitas segadust ja häiritust õpetajate ebaloogiline käitumine, millele ei osata seletust leida. Näiteks annab mõni õpetaja õpilaste sõnul laste tegevusele hinnanguid ilma ammendava selgituseta, millest lähtuvalt ta seda teeb.

Õpilane (T): [---] *onju, ja ma tõstan tunnis kätt ka ja proovin vastata ja siis just õpetaja ei võta mind.. nagu.. nagu.. minu arust üldse õpetaja.. kui ma tõstan kätt, siis õpetaja ei küsi mind.* [---] *Ja siis kui ma ei tõsta, siis ütleb vanematele, et ta ei tõsta üldse kätt tunnis* [---]
(FG1)

„Mina“ ja isiksuslikku arengut puudutavana kerkis laste ütlustes esile laste isadega seotud teema. Mitmed intervjuudes osalenud lapsed ütlesid, et nad arutavad olulisi asju põhiliselt emaga. Mitmed lapsed elasid oma päris isast lahus koos emaga.

Õpilane 1: *Mu ema ja isa ei suhtle nii palju enam.. kui varem. Ja see on kurb.*

Õpilane 2: *Ma ei suhtle üldse oma isaga. Et see veits nagu häirib* (FG4)

Laste ja nende isade teema sügavamalt käsitlemist ei leidnud, kuid analüüsi käigus paistis eraldi silma, et lapsed nimetasid korduvalt halbu suhteid isaga ebameeldivaks asjaoluks nende elus. Samas olulisi vestlusi ja arutelusid pidasid lapsed oma ütluste kohaselt emade (ja ka vanaemadega).

Intervjuudest ilmnes, et lapsed ei ole oma otsustustes nii vabad, kui nad soovivad. Vanemad leiavad, et nad peavad ennast realiseerima valdkondades, millega nad hakkama saavad, kuigi lastele endale need tegevused alati ei meeldi.

Õpilane 1 (T): *Noo.. me H.-ga käime muusikakoolis. Ja tema käib ka!*

Õpilane 2 (T): *Jaa, ma käin ka! Mina käin vastu tahtmist!*

Õpilane 1 (T): *Jaa, mina käin ka vastu tahtmist. Mulle aegajalt meeldib seal, aga ma käin oma vanemate pärast seal, sest nemad ütlevad, et kui sulle on mingi anne antud, siis sa pead seda kasutama. Ma käin laulmas ja ma käin ratsutamas. Mulle endale meeldib rohkem ratsutada, kui neid muid asju teha.* (FG3)

Lapse seisukohtadega arvestamise/mitte arvestamise mõju haavatavusele/heaolule on olnud paljuski individuaalsetest iseärasustest. Antud juhul tõid lapsed selle küll esile, kuid ei pidanud seda enda puhul suureks probleemiks.

4. Materiaalsed ressursid

Materiaalsetest ressurssidest oli intervjuudes otseselt vähe juttu. Siiski mainisid lapsed ära, et elementaarsed vajalikud materiaalsed vahendid on neil olemas. Kaudselt tulid ressursid jutuks mitme lapse jutus, kui oli juttu nt reisimisest või hobidest (nt ratsutamine on ehk intervjuudes mainitud hobidest üks kallimaid). Tüdruk FG3-s unistas oma isiklikust hobusest. Otsesest mastaabist, kui palju kellelgi hobide peale kulub, juttu ei olnud. Ükski laps ei maininud ka otsesõnu, et ta kannataks ainelise puuduse all. FG4-s ütlesid paar tüdrukut, et nende meelest ei peaks üldiselt firmariideid ja tuntud brände üle tähtsustama, et see tekitab pigem asjatuid pingeid inimestes ega muuda elu arvestatavalt paremaks. FG1-s rääkisid lapsed sellest, kuidas materiaalsed vahendid võiksid inimeste vahel võrdsemalt jaguneda.

Õpilane (T): *Siis võibolla seda ka et mingi, et maailmas poleks nii tähtsad..*

Teised intervjuus osalevad lapsed ütlevad eelmise jutule vahele: „*Raha!*“

Õpilane (T): *Raha! Ja niimoodi, et inimesed vaataks vähem seda, mis firma.. ma ei tea.. riided teisel seljas on.* (FG 4)

Ühel poisil oli uue tõukeratta saamine hiljutiseks oluliseks sündmuseks.

Õpilane (P): *Mina sain endale eile uue tõukeratta. Käisin seda eile koos sõbraga poest ostmas. Ma olin päris kaua aega tahtnud seda.. mul eelmine oli mingi kolm aastat vana.* (FG1)

FG2-s töid lapsed esile maapiirkondade tasuta ühistranspordi kui nende jaoks positiivse nähtuse.

Kokkuvõttes võib materiaalsete ressursside koha pealt öelda, et lapsed tajuvad raha ja materiaalsete võimaluste olulisust ja tõsiasja, et see võimaldab teatud heaolu suurendavaid tegevusi, kuid samas nad ei tähtsusta seda liialt, ehk normatiivsel tasandil leiavad lapsed, et elu võiks vähem oleneda rahast ja materiaalsete väärtuste sümboolsetest tähendustest.

5. Füüsiline keskkond ja kodu

Haavatavust vähendavalt/ heaolu suurendavalt toimib huvialadega tegelemine, näiteks FG2-s töid mitmed vastajad positiivsena välja sportimise võimaluse. Maakoolide õpilased töid esile, et sooviksid paremaid sportimisvõimalusi siseruumides. Paljude laste jaoks oli sport oluline aeg iseendale.

Õpilane (P): *Üldse trennid, et saadki ennast argipäeva mõtetest nagu lahti ühendada, et sul ei ole, et sa mõtled nagu.. koolile näiteks* (FG2)

Osutati vajadusele rahuliku koduse keskkonna järele.

Õpilane (P): *[---] Kõva kisa on lihtsalt see, et mulle ei meeldi lärm. Mul väike vend ka kogu aeg kodus karjub.* (FG2)

Ilmnes, et füüsilise keskkonna mõju avaldub infrastruktuuri olukorra halvenemise kaudu maapiirkondades, mis teeb laste silmis nende elu halvemaks.

Õpilane 1 (T): *Pood võiks tagasi tulla!*

Õpilane 2 (P): *Meil pandi 1. jaanuarist pood kinni.* (FG2)

Oma kodudest rääkisid õpilased vähe. Mõnel juhul mainiti, et nad peavad oma õdede-vendadega jagama töölauda või mingit osa oma isiklikust ruumist, kuid olulise probleemina seda ei mainitud.

Avalikes kohtades, näiteks õues viibimise kohta ütlesid lapsed, et tunnevad end turvaliselt. Vajadusel on neil olemas koht, kus õues olla või mängida. Oluline osa lastest ütles, et nad eriti õues ei käi, vaid viibivad õues põhiliselt siis, kui nad kooli või trenni lähevad.

Füüsilise keskkonna puhul suurendavad haavatavust infrastruktuuri olukorra halvenemine ja mitterahulik isiklik ruum kodus.

Kokkuvõte ja arutelu

Käesoleva uuringu tulemused näitavad, et laste haavatavust suurendavad valdavalt vähene autonoomne otsustusvõime (õigus langetada eakohaseid otsuseid oma aja, ruumi, suhete ja tegevuse üle perekonnas, kodus, koolis), veebisuhtluse varjuküljed, massimeedia vahendusel sisendatud ohutunne. Laste ütlustes jäi kõige olulisema haavatavust vähendava aspektina kõlama lapse „Mina“ ning selle arengut väärtustavad inimsuhted ja keskkond. Intervjuudes tuli esile laste ja nende isade suhteid puudutav teema – kas isast lahuselamine või nõrk psühholoogiline kontakt isaga jms, mis viitab võimalikule laiemale isa (või ka mehe) rolli probleemsele ühiskonnas. Materiaalsed väärtused on haavatavust vähendava tegurina lastele küll olulised, kuid ei domineeri võrreldes turvalise kodu, heade inimsuhte ja eneseteostusvõimalustega (sport ja muud huvialad). Muret tekitavatena tõid lapsed välja palju kohustusi (seoses kooliga, ka palju huviringe), veebiturvalisuse, globaalsed keskkonnaprobleemid ning rahvusvahelised konfliktid, hierarhilised suhted õpetajatega, meedia poolt vahendatud negatiivsed sõnumid.

Urie Bronfenbrenneri (1994) ökoloogilis-süsteemse arengumudeli järgi on lapse elusfäärid väga mitmeplaanilised, hõlmates nii isikutevahelist, ruumilist, institutsionaalset interaktsiooni kui ka kronoloogilist dimensiooni ning kõik need leidsid intervjuudes laste ütluste kaudu ka kajastust. Uurimuse tulemused lähevad suures osas kokku Tobia Fattore, Jan Masoni ja Elizabeth Watsoni (2007) varasemate tulemustega. Ka Eesti laste puhul sai kinnitust turvaliste ja heade

inimsuhete olulisus haavatavuse minimeerijana, vajadus turvalise ja lastesõbraliku füüsilise keskkonna järele. Küll aga pole käesoleva uurimuse põhjal võimalik teha üldistusi, kui head-usalduslikud suhted on Eesti lastel oma perekonna, sõprade ja teiste oluliste isikutega. Käesolevas uurimuses saab välja tuua faktorid, mida lapsed peavad üldiselt oluliseks haavatavust vähendavate/heaolu suurendavate aspektidena. Laste õnnelikkuse uuringu arvandmeliste ning intervjuuandmete kombineeritud käsitle alusel oleks võimalik seda teemat täielikumalt avada.

Kui Fattore tõi koos kaasautoritega (2007) välja, et lastele on sageli olulised emotsionaalse, mitte majandusliku väärtusega esemed, siis Eesti lapsed sümboolse väärtusega esemeid ei maininud, küll aga teadvustasid majanduslike ressursside heaolu suurendavat iseloomu, kuid leidsid paljuski, et raha ja materiaalseid ressursse ei pruugiks ühiskonnas üle tähtsustada. See, kui lapsed majanduslikest raskustest otsesõnu ei räägi, võib mõningatel juhtudel viidata ka antud teemaga seostuvale abitusele ja häbitundele. Käesolevas uurimuses otsese materiaalse puuduse teema laste poolt käsitlemist ei leidnud. Erinevalt Fattore, Masoni ja Watsoni (2007) uurimusest ei ilmnenu käesolevas uurimuses, et Eesti lastel oleks religioon muude emotsionaalsete väärtuste kontekstis oluline haavatavust vähendav faktor.

Lastel elus on veebi sotsiaalvõrgustikud olulisel kohal. Veebisuhtlus pakub mitmekesiseid suhtlusvõimalusi ning on laste jaoks atraktiivne. Lapsed tajuvad, et veebis peituvad ka teatud ohud (privaatsus, anonüümsus, mitte-eakohane materjal jms), kuid intervjuudes osalenud lapsed kinnitasid, et veebisuhtlusega seotud probleemid on olnud lahendatavad. Veebikeskkond tekitab lastes kohati ebaturvalisust, aga pakub ka häid võimalusi oma sotsiaalsust arendada, on oluline vahend autonoomsuse ja oma „Mina“ arendamisel sõpradega suhtlemisel.

Asjadest, mida õpilased muuta sooviksid ja „millest tavaliselt ühe inimese jõud üle ei käi“, tõid õpilased esile sotsiaalseid probleeme (majanduslik ebavõrdsus, asotsiaalsus). Selliste muutmist vajavate asjade hulgas nimetati ka ulatuslikke keskkonnaprobleeme (reostus, kliimamuutused). Esile toodi globaalse turvalisusega seotut, nagu sõjad, terrorism, rahu puudumine maailmas, aga ka meedias vahendatud negatiivseid käsitusviise ja teemasid (nt põhjendamatu

negatiivsete uudiste esitamine olulise info raamistikus; uuriva ajakirjanduse kohatine agressiivne iseloom). Laste arvates muutmist vajavate suurte teemade puhul on näha, et nende teemade tutvustamisel ja teadvustamisel on oluline roll meedial. Kui lapsed tajuvad neid üksikisiku poolt lahendamatu probleemidena, siis võib sellise info mõjul tekkida abitus: need olukorrad ja sündmused on nende silmis kuskil küllaltki lähedal, ent lapsel puudub võim ja kontroll nende üle. Võrreldes nooremate vanuserühmadega võib 6. klassi õpilaste haavatavus (eluga rahulolu vähenemise kaudu) olla seotud arengupsühholoogiliste iseärasustega. Peaaegu kõik lapsed ütlesid intervjuudes, et nad jälgivad päevauudiseid ühel või teisel moel. See võib viidata, et nende maailmakäsitlus on juba laiem kui noorematel vanuserühmadel ja nad tajuvad ulatuslikumalt n-ö suurt maailma või täiskasvanute maailma.

Kokkuvõttes ei saa tehtud uuringu andmete põhjal välja tuua ühte suurimat ja kaalukamat haavatavust põhjustavat/suurendavat aspekti Eesti laste elus, kuid valdavalt leidis kinnitust varasemates uuringutes ilmnenu, et kõige suurema mõjuga on lapsele olulised lähedased isikud (Cobb 1976; Lee & Yoo 2015). Turvaline kodu (Kutsar *et al.* 2018), harmoonilised inimsuhted ja sobivad eneseteostusvõimalused koos optimaalsete materiaalsete võimalustega kätkevad endas kõige olulisemat laste haavatavust vähendavat mõju.

Kirjandus

Andresen, Sabine 2014. Childhood Vulnerability: Systematic, Structural, and Individual Dimensions. *Child Indicators Research* 7 (4), lk 699–713 (doi: 10.1007/s12187-014-9248-4).

Ben-Arieh, Asher 2006. Measuring and monitoring the well-being of young children around the world. *Background paper prepared for the Education for All Global Monitoring Report 2007. Strong foundations: early childhood care and education*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001474/147444e.pdf> – 5. juuli 2019.

Braun, Virginia & Clarke, Victoria 2006. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3, lk 77–101 (doi: 10.1191/1478088706qp063oa).

Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. *International Encyclopedia of Education* 3, 2. trükk. Oxford: Elsevier.

Bronfenbrenner, Urie, Morris, Pamela A. (1998). The ecology of developmental processes. Damon, William & Lerner, Richard M. (toim). *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* (1). New York: John Wiley, lk 993–1028.

Camfield, Laura & Skevington, Suzanne M. 2008. On Subjective Well-Being and Quality of Life. *Journal of Health Psychology* 13, lk 764–775 (doi: 10.1177/1359105308093860).

Cobb, Sidney 1976. Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic Medicine* 38 (5), 300–314.

Corsaro, William A. 2015. *The sociology of childhood*. Los Angeles: Sage Publications.

Deatrick, Janet A. & Faux, Sandra A. 1991. Conducting Qualitative Studies with Children and Adolescents. Morse, Janice M. (toim). *Qualitative nursing research: A contemporary dialogue*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, lk 203–223 (doi: 10.4135/9781483349015).

Diener, Ed (2006). Guidelines for national indicators of subjective well-being and ill-being. *Journal of Happiness Studies* 7 (4), lk 397–404 (doi: 10.1007/s10902-006-9000-y).

Diener, Ed & Suh, Eunkook 1997. Measuring Quality of Life: Economic, Social and Subjective Indicators. *Social Indicators Research* 40, lk 189–216.

Dinisman, Tamar & Ben-Arieh, Asher 2015. The Characteristics of Children's Subjective Well-Being. *Social Indicators Research* 126 (2), lk 555–569 (doi: 10.1007/s11205-015-0921-x).

Ezzy, Douglas 2002. *Qualitative Analysis. Practice and Innovation*. Crows Nest, NSW, Australia: Allen and Unwin.

Fattore, Tobia & Mason, Jan & Watson, Elizabeth 2007. Children's conceptualisation(s) of their well-being. *Social Indicators Research* 80 (1), lk 5–29.

Fattore, Tobia & Fegter, Susann & Hunner-Kreisel, Christine 2019. Children's Understandings of Well-Being in Global and Local Contexts: Theoretical and Methodological Considerations for a Multinational Qualitative Study. *Child Indicators Research* 12 (2), lk 385–407 (doi: 10.1007/s12187-018-9594-8).

Given, Lisa M. (toim) 2008. *The SAGE encyclopedia of qualitative research methods*. Los Angeles: Sage Publications.

Goodin, Robert E. 1985. *Protecting the Vulnerable: a re-analysis of our social responsibilities*. Chicago: Chicago University Press.

Hill, Malcolm & Laybourn, Ann & Borland, Moira 1996. Engaging with primary-aged children about their emotions and well-being: Methodological considerations. *Children & Society* 10, lk 129–144 (doi: 10.1111/j.1099-0860.1996.tb00463.x).

Hunner-Kreisel, Christine & Kuhn, M 2010. Children's perspectives: Methodological critiques and empirical studies. Andresen, Sabine & Diehm, Isabel & Sander, Uwe & Ziegler, Holger (toim.). *Children and the good life: New challenges for research on children*. Dordrecht: Springer, lk 115–118.

Krueger, Richard A. 1994. *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research* (2. trükk). Thousand Oaks: SAGE.

Kutsar, Dagmar & Soo, Kadri & Raid, Kadri 2018. Rahvusvaheline laste heaolu uuring – võimalus arendada lastekeskset statistikat. *Eesti Statistika kvartalikiri* 1/18. *Quarterly Bulletin of Statistics Estonia (e-väljaanne)* (https://www.stat.ee/valjaanne-2018_eesti-statistika-kvartalikiri-1-18 – 1. juuli 2019).

Lapse õiguste konventsioon = Lapse õiguste konventsioon. *Riigi Teataja* (<https://www.riigiteataja.ee/akt/24016> – 4. juuli 2019).

Lee, Bong Joo & Yoo, Min Sang 2015. Family, School, and Community Correlates of Children's Subjective Well-being: An International Comparative Study. *Child Indicators Research* 8, lk 151–175 (doi: 10.1007/s12187-014-9285-z).

Mason, Jan ja Hood, Suzanne 2011. Exploring issues of children as actors in social research. *Children and Youth Services Review* 33 (4), lk 490–495 (doi: 10.1016/j.childyouth.2010.05.011).

Minkkinen, Jaana 2013. The Structural Model of Child Well-being. *Child Indicators Research*, 6 (3), lk 547–558 (doi: 10.1007/s12187-013-9178-6).

Moore, Tim 2015. Keeping them in mind. Schweiger, Gottfried & Graf, Gunter (toim). *The well-being of children: Philosophical and social scientific approaches*. Warsaw & Berlin: De Gruyter, lk 49–67 (doi: 10.1515/9783110450521).

Mullin, Amy 2014. Children, Vulnerability, and Emotional Harm. Mackenzie, Catriona & Rogers, Wendy & Dodds, Susan (toim). *Vulnerability: New Essays in Ethics and Feminist Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, lk 266–286 (doi: 10.1093/acprof:oso/9780199316649.003.0012).

Parker, Andrew & Tritter, Jonathan 2006. Focus group method and methodology: current practice and recent debate. *International Journal of Research and Method in Education* 29 (1), lk 23–37 (doi: 10.1080/01406720500537304).

Punch, Samantha 2002. Research with Children: The Same or Different from Research with Adults? *Childhood* 9 (3), lk 321–341 (doi: 10.1177/0907568202009003005).

Qvortrup, Jens 1991. *Childhood as a Social Phenomenon – An Introduction to a Series of National Reports*. Eurosocial Reports Series 36. Vienna: European Centre for Social Welfare Policy and Research.

Qvortrup, Jens 2009. The development of childhood: Change and continuity in generational relations. Qvortrup, Jens & Brown Rosier, Katherine & Kinney, David A. (toim). *Structural, historical and comparative perspectives*. Sociological studies of children and youth 12. Bingley: Emerald Group Publishing, lk 1–26.

Rees, Gwyther & Lee, Jenny 2005. *Still Running 2: Findings from the second national survey of young runaways*. London: The Children's Society.

Kommentaar

Artikkel on seotud projektiga “Laste subjektiivne heaolu võrdlevas perspektiivis: metodoloogilised väljakutsed ja panus praktikasse” (PUT 1530).

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Andrus Tins (05.07.1978)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Eesti õpilaste haavatavuse aspekte 6. klassi õpilaste fookusgruppide põhjal“, mille juhendaja on Dagmar Kutsar

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 27.01.2020